

LA IMPLANTACIÓ DEL CISTER AL TERRITORI: LA FORMACIÓ DEL PATRIMONI I LA TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE

JORDI BOLÒS
(UNIVERSITAT DE LLEIDA)

INTRODUCCIÓ

A tot Europa, els segles XI i XII foren una època de creixement de la població, de rompuda de terres forestals o inundades, de creació de vilanoves, d'augment de l'ús dels molins fariners i drapers o de les fargues, d'ampliació de la superfície dels horts o dels camps irrigats i, també, d'increment del pes dels mercats, de les relacions comercials i de les viles i ciutats. Alhora, fou el moment en què es consolidà la societat feudal, dins la qual els sobirans dels diferents territoris i algunes grans famílies de senyors intentaren d'aconseguir una posició preeminent, en relació amb la nova distribució del poder que s'estructurà al llarg de l'edat mitjana central.

El coneixement de la realitat econòmica, social, demogràfica i de les mentalitats¹ que hi havia a l'inici del segon mil·lenni ens pot permetre de comprendre alguns aspectes de les característiques del naixement i, sobretot, del desenvolupament del Cister, i alhora les notables transformacions que les diferents comunitats cistercenques van provocar en el paisatge. Cal tenir ben present que en poc més de cinquanta anys, el 1151, ja s'havien creat més de 300 cases monàstiques d'aquest orde de monjos blancs; durant la resta de l'edat mitjana aquesta xifra almenys es va multiplicar per dos. Al segle XII, primerament, es construïren nombroses cases a la Gàl·lia, la Germània, Anglaterra i a les penínsules Ibèrica, italiana i escandinava; d'ençà de 1152, hi hagué, en aquests territoris, un augment de la densitat d'abadies cistercenques, alhora que s'esdevenia la implantació de nous cenobis gairebé a la resta d'Europa (lãm. 1). Com s'ha assenyalat moltes vegades, la repercussió que això tingué en el paisatge europeu fou notable. Cal tenir present, també, que els monestirs són una de les institucions —i un dels elements del paisatge— que podem documentar més bé: gràcies al gran nombre de documents conservats molt sovint podem entendre els motius de llur ubicació, les característiques dels edificis que es

1. Recordem en aquest sentit el clàssic estudi de G. DUBY, *Saint Bernard, l'art cistercien*, Flammarion, París, 1979.

van fer i les transformacions que provocaren en l'indret triat i, al mateix temps, podem saber els dominis que tingueren i com canviaren al llarg dels segles.²

Amb aquest text m'aproximaré al coneixement de com s'esdevingué la implantació dels monestirs cistercencs a partir d'una triple perspectiva. En primer lloc, ho faré com a estudiós de la història monàstica.³ En segon lloc, com a arqueòleg del paisatge. Els treballs fets en relació amb Anglaterra, amb el País de Gal·les o amb altres països europeus ens ajudaran molt a endinsar-nos en l'estudi d'uns monestirs que transformaren el paisatge al llarg de la història.⁴ En tercer lloc, ho faré com a historiador interessat en la història de Catalunya a l'edat mitjana, però alhora també interessat en la història de la resta d'Europa. Per comprendre allò que tenim al nostre voltant, pot ésser fonamental fer un cop d'ull a una realitat més àmplia, de vegades més complexa i sovint força ben estudiada que trobem a la resta del continent europeu.

L'estudi de les implantacions del Cister al territori català i europeu ens portarà a analitzar diverses realitats. Primerament, ens preocuparem de la creació dels monestirs i dels motius que van portar a la tria d'un indret determinat. Això ens durà a fer esment dels canvis d'ubicació que hi va haver i de llurs motivacions. Com recorda M. Aston, ens haurem d'aproximar a uns monestirs que havien de fer front a unes grans dificultats alhora que intentaven d'aprofitar tots els recursos presents en els indrets on es van edificar.⁵ També parlarem de la formació del patrimoni d'aquestes cases monàstiques i centrarem l'atenció en la creació de les granges i en les característiques de l'indret triat. Analitzarem, així mateix, la relació entre les abadies i els llocs de poblament; caldrà fer esment del despoblament que hi hagué en algunes contrades arran de l'establiment de les comunitats monàstiques. Evidentment, també ens interessarem per la utilització de la terra. Parlarem breument dels conreus, els cereals, els horts i les vinyes, i també farem esment de la ramaderia, d'una manera especial de la transhumància. Tampoc no oblidarem la importància que tingueren, en alguns indrets, la pesca, la mineria o les indústries, per exemple les relacionades amb el ferro o amb l'extracció de sal. En darrer lloc, mencionarem la importància que pogueren tenir algunes propietats urbanes, que servien com a nexes entre l'economia de les abadies i el comerç local o el gran comerç internacional.

2. Això mateix de vegades és molt més difícil de saber amb relació a altres institucions o elements del paisatge, com poden ésser els pobles, els masos o els castells; i gairebé és impossible de saber en relació amb les formes dels camps o de les vies. Vegeu: J. BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català*, IEC-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004.

3. Ja fa anys que m'interesso per l'estudi dels dominis dels monestirs benedictins: J. BOLÒS i M. PAGÈS, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, Proa, Barcelona, 1986; J. BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix*, Fundació Noguera, Barcelona (en curs de publicació).

4. M. ASTON, *Monasteries in the Landscape*, Tempus, Stroud, 2000; J. BOND, *Monastic Landscapes*, Tempus, Stroud, 2004. També és molt notable el llibre: R. A. DONKIN, *The Cistercians. Studies in the Geography of Medieval England and Wales*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1978.

5. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 20.

EL CREIXEMENT DEL CISTER: LA TRIA DELS LLOCS DE LES NOVES ABADIES

Com és prou sabut la forma de difusió dels monestirs cistercencs era la creació de noves cases filials a partir d'una casa mare. Quan al monestir mare hi havia prou monjos, tretze se n'anaven a fundar una altra comunitat. De Clairvaux (o Claravall) i de les seves filials van néixer uns 350 monestirs, de Morimond més de 200 o de Cîteaux més de 100. Tant Santes Creus com Poblet eren filials indirectes de Clairvaux.⁶ En algunes zones d'Europa hi hagué un predomini d'algunes d'aquestes famílies o línies. Per exemple, a l'Europa oriental trobem sobretot monestirs filials de Morimond, mentre que a Portugal, a Irlanda, a Escòcia o al sud d'Itàlia predominà la família de Clairvaux (vegeu lám. 1).

Hom ha distingit dos grans períodes en l'etapa inicial de l'orde del Cister. Un primer període, del 1125 fins al 1151, fou una etapa de gran expansió, durant la qual es va notar pregonament el pes de sant Bernat, que va morir l'agost del 1153.⁷ Hom també pot parlar d'un segon període, que s'estén al llarg del segle següent (del 1152 fins al 1251). Durant aquest segle no hi hagué un creixement tan espectacular, però a Europa encara s'edificà una mitjana de tres abadies per any. D'ençà del 1252 (i fins al 1351), ja només es crearen seixanta-una cases noves. La mentalitat de la societat havia canviat i el fervor inicial havia deixat d'existir.

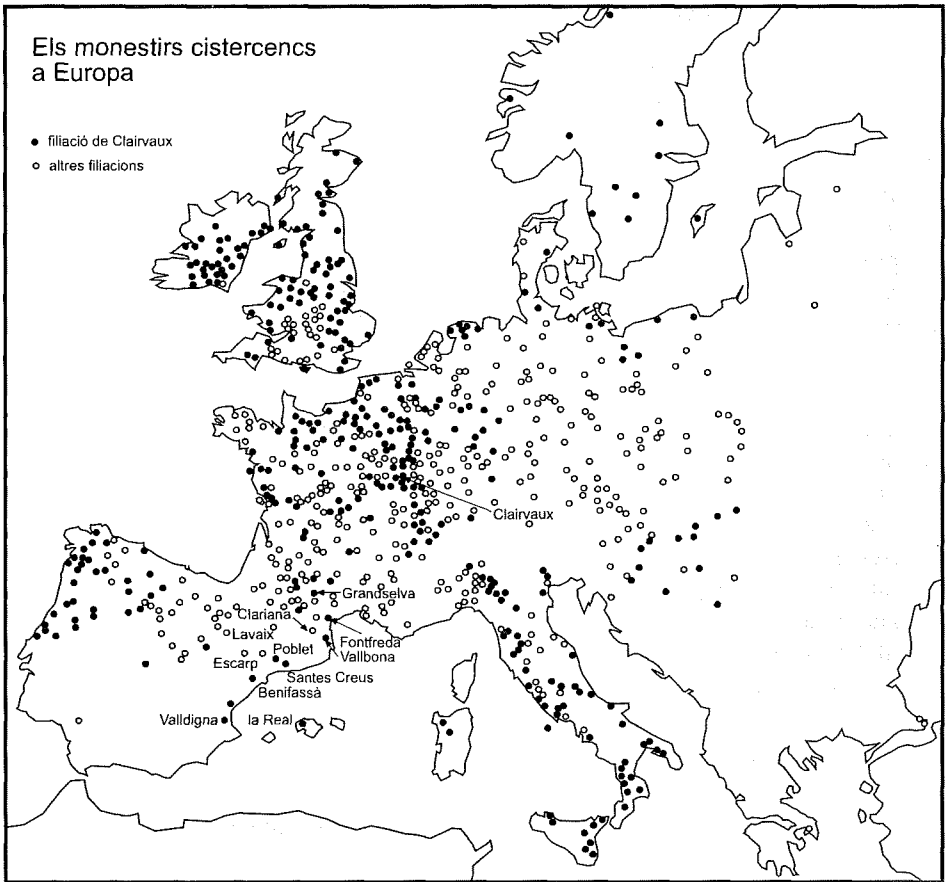
Com és prou conegut i força evident, els llocs triats per construir un nou monestir solien tenir diverses qualitats:

- Ésser prop d'un curs d'aigua. Això els permetia disposar d'aigua sense problemes i els facilitava l'obtenció d'aliments. Sovint també feia més fàcil el transport. Aquells monestirs que, per algun motiu, no tenien aigua a prop (com el d'Obasina), feren grans esforços per tal de fer-ia arribar al clos monàstic. Com veurem, tanmateix, un excés d'aigua va poder ésser motiu d'alguns problemes, especialment per causa de l'existència de moltes malalties en zones d'aiguamolls o per les inundacions.
- Ésser situats en un lloc allunyat dels indrets habitants. Les directrius establertes a l'orde cistercenc en un moment inicial obligaven que el monestir fos situat almenys a vuit quilòmetres de qualsevol vila o ciutat.⁸ D'aquesta manera s'allunyaven de la gent i s'instal·laven en zones poc ocupades fins aleshores, fet que, d'altra banda, feia possi-

6. El monestir de Santes Creus fou una filial del de Grandselve; Poblet tenia com a casa mare Fontfreda; Jau provenia de l'abadia d'Ardorell, a l'Albigès. Del monestir de Santes Creus nasqueren Valldigna, al País Valencià; del de Poblet, Benifassà i Sant Vicent, al País Valencià, la Real, a Mallorca, o Piedra, a Aragó. Vegeu: E. GUINOT, "El Cister català: una mirada de conjunt", a F. GARCIA-OLIVER (ed.), *El Cister, ideals i realitat d'un orde monàstic*, Universitat de València, València, 2001, pàgs. 125-142.

7. R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, pàgs. 21-22.

8. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians in the Early Middle Ages*, Gracewing, Leominster, 1998, pàg. 172.

Làmina 1. Els monestirs cistercencs a Europa. Hem diferenciat els monestirs que pertanyien a la filiació de l'abadia de Clairvaux (o Claravall). Font: R. A. DONKIN, *The Cistercians: Studies in the Geography of Medieval England and Wales*, Toronto, 1978, fig. 3, pàgs. 28-29.

ble que poguessin aconseguir grans dominis. A Anglaterra, molts dels indrets cedits per fer un monestir eren a prop o a l'interior de forests reials, en indrets boscosos.⁹ Com s'ha demostrat, això no vol dir que fossin totalment deshabitats, atès que, com veurem més endavant, de vegades hi podien viure grups de pagesos.¹⁰ Si era així, en principi, els habitants del lloc hagueren d'abandonar el poble i traslladar-se a un nou establiment. La fundació de l'abadia de Rufford, el 1146, va provocar la desaparició de tres pobles, dos dels quals esdevingueren

9. R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, pàg. 125.

10. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 88.

granges monàstiques. El monestir anglès de Fountains, l'any 1146, va convertir el poble de Cayton en una granja i va fer deshabitar sis vilars.¹¹ A Anglaterra se n'ha documentat molts altres exemples.

- Alhora, però, això no impedia que molt sovint les abadies s'edifiquessin al costat de vies de comunicació importants, fet que facilitava el comerç i feia que hi anessin nombrosos viatgers. Poblet era situat molt a prop de la via que unia Tarragona i Lleida. L'abadia italiana de Fossanova era al costat de la Via Àpia, que anava de Roma a Nàpols. En d'altres casos, podien ésser a prop de camins de pelegrinatge, com Gimont i L'Escala-Diu, monestirs situats prop del Camí de Sant Jaume. Tanmateix, la proximitat de les vies, de vegades, també va portar problemes, com pot ésser l'existència de bandolers o el saqueig causat per exèrcits enemics que passaven pel camí.¹²
- També es pot considerar que hi havia una tendència que es construïssin en indrets fronterers. Aquest fet en bona part era fruit de l'interès que tenia la família dels fundadors per tal de controlar un territori sobre el qual podia tenir un domini discutit. L'abadia de Morimond era bastida damunt de la frontera entre el regne de França i la Lorena (que aleshores depenia de l'Imperi Germànic). El monestir de Szent Gotthard era al costat de la frontera hongaresa, Aguiar era a la frontera entre Portugal i Castella, Kamieniec fou fundat a la frontera entre Bohèmia i Polònia. Hom ha assenyalat que l'abadia de Zlatá Koruna fou edificada el 1263 en gran part perquè el rei de Bohèmia desitjava frenar l'expansió del poder d'una família de la noblesa.¹³ A Catalunya, quan es crearen les abadies de Santes Creus i de Poblet la frontera amb al-Andalus encara no era pas gaire lluny; tanmateix, degueren pesar potser més els interessos de les famílies comtals o senyoriales que les ajudaren a néixer.¹⁴ Evidentment, aquesta situació en terres de frontera tingué molts inconvenients. El monestir de Zwettl, l'any 1176, fou incendiat arran d'una guerra entre els ducs d'Àustria i d'Estúria. L'any 1228, es cridava l'atenció sobre el fet que el monestir de Mellifont, a Irlanda, era situat en una zona de "marca" molt dolenta i perillosa, situada entre les terres dels anglesos i dels irlandesos, i que calia canviar-lo de lloc.¹⁵
- En darrer lloc, no podem oblidar que moltes vegades alguns monestirs cistercencs es van edificar en indrets on abans hi havia una altra comunitat religiosa: un monestir benedictí, una comunitat eremítica, etc. El passat eremític ha estat assenyalat en relació amb Vallbona de

11. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 173

12. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 173-174.

13. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 175.

14. Vegeu l'estudi d'Antoni Virgili, en aquest mateix volum.

15. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 175.

les Monges, amb l'abadia occitana d'Obasina, amb el monestir castellà de Rioseco, etc.¹⁶

De fet, una de les realitats usuals en l'etapa inicial de moltes de les abadies del Cister foren els canvis en la localització, causats per una sèrie de circumstàncies, com podien ésser les limitacions de l'indret original, la seva excessiva incomoditat o, fins i tot, problemes de seguretat, com els suara esmentats. De vegades, el primer indret només havia estat un establiment interí, mentre es feien les construccions definitives. És prou coneguda la història del monestir de Santes Creus, que abans havia tingut la seu al Vallès, a Valldaura. Hi ha exemples, però, més sorprenents. Uns monjos s'instal·laren a Calder, a Anglaterra (1134-1138), però a causa dels atacs dels escocesos se'n van haver d'anar a Hood (1138-1143); com que el lloc tenia un espai molt limitat es traslladaren a Ryedale (1143-1147); tanmateix, atès que eren massa a prop del monestir de Rievaulx, se n'anaren a Stocking (1147-1177); i encara, finalment, la manca d'aigua els va dur a New Byland, d'on ja no es mogueren, d'ençà del 1177.¹⁷

El Capítol General de l'orde, celebrat el 1152, acceptà aquests canvis en cas que la situació precedent no fos suportable. Més endavant, a partir del 1214, va caldre l'aprovació específica d'un capítol de l'orde per fer qualsevol trasllat. De fet, uns dels principals motius que feren que les comunitats es moguessin fou la manca d'aigua. Els monjos que provenien de l'abadia castellana de Càntavos i s'instal·laren a Huerta, el 1162, s'havien traslladat per aquest motiu; el 1164 ja es parla del monestir de Huerta i de la granja de Càntavos. De vegades, però, el motiu fou un excés d'aigua: els aiguamolls eren la causa de febres i la proximitat dels rius i de la mar podien ésser també un perill important.¹⁸ Altres vegades també tingué importància la limitació de l'indret on era situada l'abadia i la impossibilitat de creixement dels seus dominis senyorials, especialment en el cas de monestirs creats en una illa. Podem esmentar, encara, molts altres motius: l'esterilitat del sòl, un clima poc adequat, les bèsties salvatges, la proximitat d'una via massa transitada, la necessitat de trobar un lloc més adequat a la contemplació, motivacions de tipus polític (l'indret ocupat pel monestir s'havia de convertir en tm castell), perills derivats d'atacs i de saqueigs (per exemple d'eslaus pagans o de gal·lesos).¹⁹

També cal tenir present que alguns monestirs, potser creats amb més il·lusió que realisme, no prosperaren i s'hagueren de tancar. Esdevingueren granges o bé s'abandonaren i la comunitat fou traslladada a una altra abadia. I encara podem esmentar aquells monestirs on els monjos cada estiu se n'anaven a una granja situada en un indret més elevat, per tal d'allunyar-se de la malària

16. J. PÉREZ-EMBID, *El Cister en Castilla y León. Monacato y dominios rurales (s. XII-XV)*, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1986, pàg. 273.

17. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 181-182. Vegeu també: R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 32.

18. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 182.

19. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 182-183.

dels aiguamolls. Un exemple: els monjos de l'abadia de Francaval, situada a la Camarga provençal, d'ençà del 1270, a causa de l'aire corrupte i irrespirable s'estaven de l'I de maig a l'I d'octubre a la granja de Campanholas.

TOPOGRAFIA DEL LLOC

S'ha assenyalat d'una manera potser simplista, però en part certa, que els monjos benedictins preferien els turons i les muntanyes i els monjos blancs del Cister s'estimaven més les valls (*Bernardus valles, colles Benedictus amabat*). Malgrat el perill que podia comportar estar molt a prop d'un riu i de les seves riuades, com ja hem dit més amunt la proximitat d'un curs d'aigua tenia molts aspectes positius. A Irlanda, tres quarts parts dels monestirs eren al costat d'un riu, on podien construir, per exemple, els molins de farina o drapers i les fargues. Fins i tot, en alguns casos, els monestirs feren ús del riu com a element defensiu (a Newminster per fer front als escocesos).²⁰

Com ja hem assenyalat, d'altres monestirs es van edificar en terres d'aiguamolls, malgrat els inconvenients que això tenia. L'abadia s'edificava en un indret una mica prominent. Podem trobar molts exemples d'abadies situades prop de terres mig negades: Lad a Polònia, Maenan a Gal·les, Sawtry a Anglaterra, Brondolo, Trefontane o Fossanova a Itàlia, Clairmarais a França (el nom ja és prou evident), Francaval a la Camarga provençal, etc. Evidentment, en aquests indrets mig enaiguats el perill de malalties portades per mosquits era molt gran.²¹

També hi havia monestirs situats al costat d'un estany. Tal com ha estat assenyalat, l'estany permetia tenir transport, pesca i aigua. Hauríem trobat nombrosos exemples de monestirs situats a les ribes lacustres, a Itàlia (Capolago, Acquafredda), a Grècia o sobretot al nord d'Europa. El monjos de l'abadia danesa d'Øm van fer excavar tres canals que permetien connectar els estanys de Mossø i el de Gudensø.²²

En alguns casos, els monestirs eren situats prop de la costa. La proximitat de la mar o de l'oceà permetien unes bones comunicacions. S'ha cridat l'atenció que tres abadies cistercenques britàniques, situades a la costa oest, van crear diversos monestirs filials a Irlanda, molts dels quals també eren al costat del litoral. També hauríem trobat abadies del Cister situades prop de l'oceà a Galícia o a Flandes. L'abadia gallega de Santa Maria d'Oya era al costat del mar i molt a prop d'una via romana.²³ Aquesta ubicació també tenia alguns inconvenients (per exemple, els pirates i lladres o les tempestes), fet que motivà que en algun cas hi hagués un trasllat de la comunitat terra endins.²⁴

20. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 176.

21. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 176.

22. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 176-177.

23. E. PORTELA, *La colonización cisterciense en Galicia (1142-1250)*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1981, pàg. 47.

24. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 178.

Com ja hem assenyalat, molts monestirs eren situats enmig de boscs. Era un lloc retirat i era també un indret on es podien obtenir noves terres. Orderic Vital, vers el 1135, ja recomanava que hom edificués els monestirs en indrets boscosos. Era un lloc adequat per a obtenir fusta, pastura per als porcs, mel o cacera. Alguns topònims reflecteixen el fet que l'abadia es va edificar al costat d'un bosc: Grandselva o Sauveréal. Moltes altres abadies també tenien aquesta mateixa ubicació: Herrenalb a la Selva Negra, Zirc, Santa Maria Incoronata, Rufford al bosc de Sherwood, Beaulieu al New Forest, Flaxley, situats respectivament a Alemanya, Itàlia i Anglaterra.²⁵

Finalment, alguns monestirs eren situats en altiplans o en indrets elevats. Podríem esmentar abadies com Balamand (Belmont) al Líban, Hradiste a Bohèmia, Santo Spirito d'Ocre, Santa Maria di Preallo, Chambons, Mazan, etc. En alguns d'aquests casos això era per motius de seguretat, en d'altres per ésser la continuació d'institucions religioses que ja existien abans en el mateix indret encimbellat.²⁶ Evidentment, la ramaderia tenia un paper molt important en l'economia d'algunes d'aquestes comunitats ubicades en altiplans. El monestir català de Clariana o de Jau era situat a uns 1.130 m, a tocar del coll de Jau, que comunica el Conflent amb les terres occitanes, i certament en un indret molt proper a la important zona de pastures que al segle XII passà a dependre dels monestirs de Poblet i de Santes Crets.

S'ha assenyalat que qualsevol comunitat humana, a l'hora de triar un indret, valora en primer lloc el fet que tingui aigua.²⁷ Per als monjos blancs l'aigua tenia una importància especial. Prop de la majoria de les abadies hi havia un riu, un estany o una deu d'aigua. Si no era així, calia fer canals, aqüeductes o fins i tot túnels per transportar-la. L'aigua no sols servia per a beure les persones i els animals, ans era utilitzada per a moure molins fariners i drapers, per treballar el ferro, per regar els horts, per treballar les pells. A Clairvaux, l'aigua era fonamental per als molins fariners, els molins drapers, la fàbrica de cervesa, la cuina o l'adoberia de les pells. L'abadia alemanya de Walkenried es feia portar l'aigua per un canal subterrani des d'un dipòsit situat al vessant del Harz. Al monestir portuguès d'Alcobaça va caldre comprar terres per tal de poder desviar el curs d'un riu. En aquest mateix monestir l'aigua per a beure venia d'un túnel que feia 3.500 m de llarg. El monestir occità d'Obasina portava l'aigua al llarg de 1.700 m —tot tallant diverses roques— per omplir una peixera i per moure un molí fariner, un molí draper i una farga, situats dins el clos monàstic.²⁸ Fou encara més notable l'aqüeducte fet pels monjos de Cîteaux, a l'inici del segle XIII, amb una longitud de més de 10 km. Recordem que un monjo anomenat Sirià, del monestir de Waverley, el 1215, va canalitzar l'aigua

25. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 178.

26. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 178.

27. J. BOLÒS, *Els orígens medievals...*, pàg. 156.

28. De fet, no es va voler canviar de lloc l'abadia, situada en un lloc que abans ocuparen uns eremites.

per conduccions subterrànies fins a aquesta abadia.²⁹ Encara, a Walkenried, les excavacions i un estudi geofísic han mostrat l'existència d'un complex sistema de canals subterranis. Les tuberries de plom existien també als monestirs de Cwmhir o de Varnhem. En d'altres llocs, com a Glenluce, les canonades eren de terrissa.³⁰ A Santa Maria de Huerta, durant les excavacions fetes els anys 1982-1997, hom va veure que l'abadia rebia l'aigua del Jalón. La canalització es feia amb peces de terrissa que encaixaven les unes dins de les altres. També hi havia un albelló de drenatge al voltant del monestir per tal de controlar el nivell freàtic.³¹ Molt més a prop, a la granja cistercenca d'Ancosa, es va canalitzar l'aigua de diverses fonts fins als edificis monàstics, segurament mitjançant canonades de terrissa. A Vallbona de les Monges sembla que una mina porta l'aigua fins a l'abadia.

UN INDRET TRANSFORMAT

Com es desprèn del que acabem de dir, les transformacions empreses pels monjos en els indrets on s'instal·laven sovint foren molt notables. El fet que els cistercencs s'estimessin més els llocs isolats i que donessin importància al treball manual va fer que els espais propers als monestirs restessin molt transformats en pocs anys. L'activitat dels conversos, la possibilitat de contractar treballadors i el sistema de les granges van fer que hi hagués canvis profunds en alguns territoris. Certament, el desig d'augmentar la productivitat dels dominis tingué una gran importància en aquestes transformacions, que no trobem d'altra banda només en relació amb el món cistercenc.³²

Ara no centrarem l'atenció en els edificis. La distribució dels edificis en els monestirs i d'una manera especial en els monestirs cistercencs ja és prou coneguda. Ara ens interessarem més aviat en l'organització de l'espai on s'instal·là el monestir. Parlarem breument del clos monàstic, dels canals, dels molins i d'alguns altres edificis.

Dins l'espai clos per un mur que envoltava l'abadia hi podia haver no només l'edifici monàstic ans també el forn de pa, la cerveseria, la casa dels hostes, etc. De fet, la mateixa Regla de Sant Benet ja establí que era convenient que el monestir tingués dins l'espai de la clausura aigua, molins, horts i diversos obradors artesans, per tal que els monjos no haguessin de sortir fora del clos. Aquest clos podia tenir unes mides que oscil·laven entre poc més de

29. Aquesta mena de canalitzacions subterrànies, malgrat les possibles diferències, recorden els qanawat islàmics. Potser en algun cas aquesta coincidència no fou casual.

30. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 180 i 181.

31. C. DE LA CASA, M. DOMÈNECH i J. MENCHON, "Los hijos del agua. Anotaciones sobre la hidráulica cisterciense", a I. BANGO (dir.), *Monjes y monasterios. El Cister en el Medievo de Castilla y León*, Valladolid, 1998, pàgs. 43-46, en concret pàg. 46.

32. De fet, per exemple, quan s'estudien els canvis esdevinguts a les rodalies de Lleida en època islàmica i, fins i tot, en els anys immediatament posteriors a la conquesta dels comtes de Barcelona i d'Urgell, es fan paleses les importants obres d'irrigació que s'hi feren, tant o més importants que les fetes en relació amb qualsevol d'aquests monestirs del Cister. J. Boiós, *Els orígens medievals...*, pàg. 367.

3 ha fins a unes 30 ha (en el cas de Clairvaux).³³ Aquest clos murallat servia per evitar la sortida dels monjos i també per evitar l'entrada de gent o d'animals forasters o perillosos. En el cas de Poblet, aquest clos tenia una extensió d'unues 16 ha; a Santes Creus, d'unues 6 ha. En aquest recinte hi havia d'haver l'edifici del portal o porteria, tal com estableix la Carta de Caritat cistercenca.

A Anglaterra han estat estudiats i valorats d'una manera especial aquests closos monàstics. El recinte de l'abadia de Fountains, com molts d'altres, era travessat pel riu Skell. Feia 1.000 m per 400 m. La porteria era a l'est. A l'interior, hi havia un molí hidràulic, molt ben conservat, una casa on es treballava la llana, que ha estat excavada. També incloïa basses o peixeres i horts. Els horts, molt sovint irrigats, tenien una gran importància. Al recinte de Rievaulx, amb una mida molt semblant, hi havia prats, camps closos, basses, cursos vells del riu, canals, molins.³⁴ A Byland, dins el clos, hi havia grans basses i rescloses, fruit dels importants canvis provocats al paisatge del lloc per part d'aquest cenobi.

Un darrer exemple: al segle XIII, a Soro (Dinamarca), hi havia dues cases dels hostes, el forn, la casa de la cervesa, la casa del sastre, la casa del cellerer, magatzems d'eines, la casa del teixidor, l'estable dels cavalls, la casa del portal o porteria, un graner i diversos molins.³⁵ A Clairvaux, el 1136, ja hi havia un molí draper. En d'altres llocs, encara hi havia una casa del ferrer, magatzems per a la llenya o l'herba, i fins i tot una adoberia, una carnisseria, un edifici on es feien bótes, una vaqteria, etc.³⁶ En alguns d'aquests recintes monàstics, hom diferenciava la zona més immediata al monestir del clos extern (*outer court*), on hi podia haver artesans diversos, com adobadors de pells o sabaters; certament les pells eren molt importants car servien per a fer pergamins.³⁷

Més enllà del clos murallat, les transformacions més grans es produïren a l'entorn immediat de moltes de les abadies del Cister. Trobem un exemple espectacular i ben estudiat en relació amb el monestir anglès de Rievaulx, fundat en una terrassa fluvial, a la riba dreta del riu Rye. Al segle XII, els monjos feren cavar nombrosos canals al nord i al sud de l'indret on s'alçava l'abadia. Alhora, es van edificar nombrosos molins i fargues. Un altre exemple: a l'abadia de Byland es dugueren a terme importants obres de drenatge. El riu Holbeck va ésser desviat fins al clos de l'abadia. Un altre curs d'aigua, el Thorpe Beck, es va fer passar per un canal per moure diversos molins i omplir una bassa.³⁸ Darrerament també s'han fet estudis detinguts de moltes altres abadies, molt sovint en relació amb la realització d'excavacions arqueològiques.³⁹

33. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 199.

34. M. ASTON, *Monasteries...*, pàgs. 107-109.

35. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 204.

36. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 204.

37. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 207.

38. M. ASTON, *Monasteries...*, pàgs. 90-92.

39. T. N. KINDER, "Living in a Vale of Tears. Cistercians and Site Management in France: Pontigny and Fontfroide", G. KEVILL, M. ASTON i T. HALL (eds.), *Monastic Archaeology*, Oxbow Books, Oxford, 2001, pàgs. 37-53.

A Poblet, el monestir s'establí en un indret situat molt a prop del riu de Pruners. Sembla que s'hi feren obres per tal d'anivellar el terreny.⁴⁰ El monestir fou construït a l'antic *hortus* de Poblet; no podem rebutjar la possibilitat que aquest nom amagui o tradueixi l'existència d'un establiment humà precedent, anterior a la conquesta comtal. Al monestir de Valldigna, al País Valencià, es féu un notable clos que ha estat estudiat darrerament. Ran de les excavacions que s'hi han dut a terme a l'interior, hom ha trobat restes de parets i d'un pou o sínia d'època islàmica.⁴¹

FORMACIÓ DEL PATRIMONI

Hom ha afirmat que el fet que les normatives inicials dels cistercencs prohibissin les rendes que provenien d'esglésies, de molins o de dominis i el fet d'haver nascut aquest orde quan ja hi havia una important xarxa de cenobis benedictins, feren que els monjos blancs, en principi, aconseguissin poques donacions en les terres ocupades des de l'alta edat mitjana, i tendissin a instal·lar-se en les terres altes, en zones enaiguades i en contrades boscoses. Tingueren, per això, un paper d'agricultors pioners i en alguns països s'especialitzaren en la ramaderia.⁴² Aquests plantejaments generals, com veurem després, en estudiar casos concrets, no sempre s'ajusten a la realitat, atès que la necessitat de terres que de bon principi permetessin l'alimentació de la comunitat feia que en part aconseguissin terres que havien estat prèviament treballades.

Per tal d'entendre les característiques dels dominis dels diferents monestirs és important que tinguem present, a part de les motivacions religioses que portaren a la realització de les diferents cessions, altres causes, com:

- Les motivacions polítiques que feren que els senyors o els sobirans creessin l'abadia i fessin les donacions dels seus dominis. És sorprenent que a la "marca" gal·lesa o al mateix País de Gal·les la instauració i expansió dels cenobis del Cister fos afavorida d'una banda pels monarques anglesos, per tal de consolidar llurs interessos en contra dels gal·lesos, i, d'altra banda, pels senyors gal·lesos, que perseguïen uns interessos contraposats als del monarca anglès. Fem esment d'unes encertades paraules de Portela: "Si les causes de la implantació cistercenca a Galícia foren sobretot ideològiques i polítiques, les conseqüències van ésser sobretot econòmiques i socials."⁴³

40. A. ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet, 1974, pàg. 156.

41. J. M. MARTÍNEZ GARCÍA, "El monasterio cisterciense de Santa Maria de Valldigna. Arqueología y cronología de sus arquitecturas", a F. GARCIA-OLIVER, *El Cister: ideals i realitat d'un orde monàstic*, Universitat de València-CEIC Alfons el Vell, València, 2001, pàgs. 157-199, en concret pàg. 166. En relació amb l'abadia de Valldigna: F. GARCIA-OLIVER, *Cistercencs del País Valencià. El monestir de Valldigna, 1298-1530*, Tres i Quatre, València, 1998.

42. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 35.

43. E. PORTELA, *La colonización cisterciense...*, pàg. 63.

- Les motivacions econòmiques, que poden permetre d'entendre la distribució dels seus béns seents. Tot i que no sigui d'una manera automàtica, molt sovint la distribució dels dominis d'un monestir no era pas casual. Abadies situades en terres agrícoles tenien dominis en terres muntanyoses, on podien pasturar els ramats, o, al revés, monestirs situats en altiplans on predominava la ramaderia, tingueren granges en terres més baixes, on la producció de cereals era important.

Cal intentar també de reconstruir com eren els elements que formaven aquests dominis i les transformacions que sofriren al llarg del temps. Això ens ha de portar a analitzar els petits espais, sobretot quan en els darrers segles no han estat molt modificats. De fet, la mida dels dominis dels diferents monestirs cistercencs podia variar molt. Depenia dels interessos dels fundadors i també de la quantitat de monestirs que hi havia en el territori. S'ha assenyalat que mentre alguns dels monestirs fundats a l'Europa occidental podien tenir només unes quantes hectàrees, en canvi alguns cenobis de l'Europa oriental es pogueren crear amb centenars de quilòmetres quadrats de terra. El rei Otokar II de Bohèmia va donar al monestir de Zlatá Koruna un terme que feia gairebé 50 km de costat. Els dominis del monestir de Lubiaz, a la Silèsia, s'estenien per gairebé 250.000 ha. Com assenyala Williams, el monestir de Stams, a Àustria, tenia un domini tan gran com l'actual estat de Lichtenstein.⁴⁴ De fet, els monestirs catalans, que foren edificats en una terra de repoblació, arribaren a tenir tms dominis també força considerables.

Els donadors arreu solien ésser membres de la reialesa, la noblesa o bé petits propietaris. En aquells monestirs en què s'ha conservat un cartulari, hom pot reconstruir amb facilitat la formació dels dominis.⁴⁵ El moment més bo de molts monestirs fou la segona meitat del segle XII i els primers decennis del segle XIII.⁴⁶ Al segle XIII, l'enriquiment de l'orde era molt notable. Entre 1182 i 1240, alguns capítols generals de l'orde perseguïen de limitar la quantitat de les adquisicions dels diferents monestirs: acceptaven les donacions, però intentaven de limitar qualsevol mena de compra de terres.

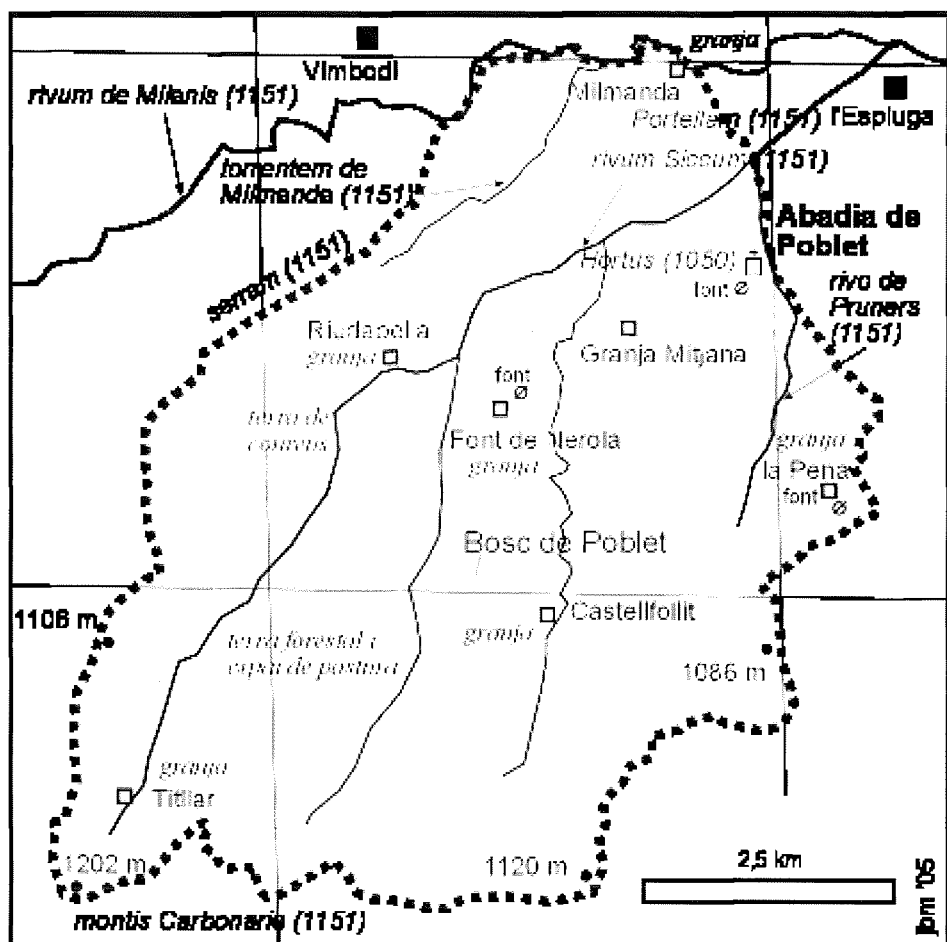
Com hem dit, en les abadies del Cister hi hagué un intent d'augmentar la producció, fet que, a part d'altres coses, va portar que en molts casos hom intentés d'agrupar els dominis dispersos. Això féu que hi hagués intercanvis de terres per tal d'aconseguir aquesta racionalització dels dominis. Algunes propietats allunyades podien ésser bescanviades per terres més pròximes. Vers l'any 1205, l'abadia de Sorø va cedir la granja d'Undløse a canvi de terres del lloc proper de Pedersborg.⁴⁷ Certament, també podríem trobar-ne exemples a casa nostra.

44. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 258.

45. Vegeu: [J. PONS MARQUES], *Cartulari de Poblet*. Edició del manuscrit de Tarragona, IEC, Barcelona, 1938; F. UDINA, *El "Llibre Blanc" de Santes Creus. Cartulario del siglo XII*, CSIC, Barcelona, 1957.

46. Podríem trobar molts exemples. Esmentem I. ALFONSO, *La colonización cisterciense en la Meseta del Duero. El dominio de Moreruela (siglos II-XV)*, Diputación de Zamora, Zamora, 1986, pàg. 97.

47. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 263.

Làmina 2. El domini original del monestir de Poblet, segons els límits de la donació de l'any 1151. Hi hem situat les granges que es creen en aquest territori, l'espai actualment ocupat pel bosc i les terres dedicades a activitats agrícoles. Font: A. ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet, 1974, pàg. 31.

És interessant fer una anàlisi dels límits dels dominis. Normalment arreu d'Europa, quan es podia, es feia ús dels rius com a límit.⁴⁸ A Alemanya, un riu feia de partió entre els drets de pastura de Pforta i els de Riffenstein.⁴⁹ De vegades, però, les afrontacions eren assenyalades per arbres: un roure cremat, un roure amb un rusc d'abelles (*quercus melliflua*), un salze; de vegades arbres marcats amb creus (per exemple a Newminster). A l'abadia italiana de Casanova, a mitjan segle XII, es feien servir creus de fusta com a fites. A

48. Compareu amb el que s'esmenta a: J. Bolòs, *Els orígens...*, pàgs. 115-120.

49. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 266.

Meaux, en un aiguamoll, es clavà un rengle de posts de fusta. La reserva de Leonçèl era delimitada per divuit pedres (dues de les quals han perdurat fins ara). A Toplica es feren servir creus de pedra. En un document del monestir de Poblet, s'afirma que amb ferros es feren creus a les roques per establir els termes d'una possessió.⁵⁰

L'estudi dels dominis cistercencs, en molts països, té una llarga història. Només com a exemple, podem fer esment del treball de David Williams sobre els dominis cistercencs a Gal·les. No només va cartografiar els dominis, ans també els diferents elements de llur economia, com molins d'aigua, molins drapers i de vent, drets de pesca, rescloses, drets de mercat i de fira, possessió de carbó, plom, plata i ferro. També hi són situades la majoria de les granges gal·leses. En relació amb la península Ibèrica, podem fer esment del treball de J. Pérez-Embid, on es fa un notable esforç de cartografiar els dominis de les abadies cistercenques de Castella i de Lleó.⁵¹

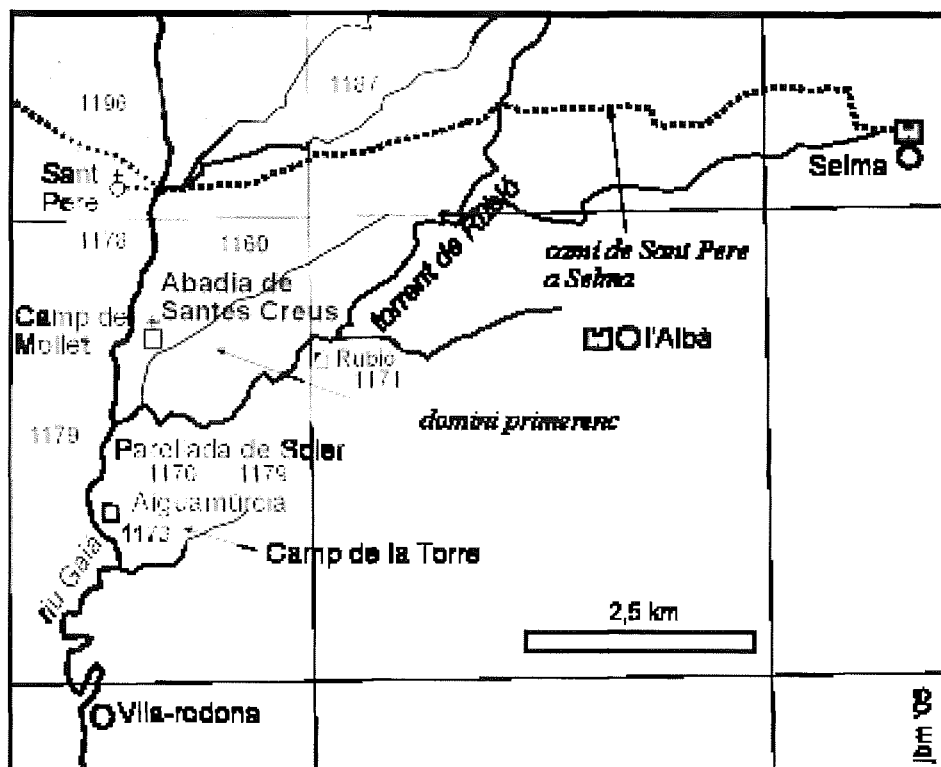
Tornem un moment a Catalunya, on els estudis d'Altisent, de Santacana, de Fort i Cogul, de Carreras o de Papell han permès de reconstruir els dominis de les abadies de Poblet i de Santes Creus amb força precisió.⁵² L'any 1150, Ramon Berenguer IV va fer una carta de donació a l'abat de Fontfreda de l'*Hortus de Poblet*. Poc després, hi hagué una donació en què s'especificaven els límits (làm. 2). Una comunitat es va traslladar des de Fontfreda a Poblet. Dins d'aquest espai donat el 1150 aviat s'hi crearen set granges. Una nova donació del 1155 fou l'origen de la granja de Doldellops; aviat se n'afegiren d'altres repartides per diverses comarques de la Catalunya Nova (làm. 4).

Com és prou sabut, l'origen del monestir de Santes Creus rau en la fundació del monestir de Valldaura, a Cerdanyola, fruit de la donació del 1150 de Ramon Guillem de Montcada. El 1154 aquesta nova comunitat va rebre la plana d'Ancosa, que acabà esdevenint una granja. El 1160 va rebre l'honor de Santes Creus (làm. 3). A aquesta donació se n'afegiren de noves (anys 1170, 1171, 1173, etc.), que permeteren d'ampliar aquest domini primerenc i que també van possibilitar de crear les diverses granges d'aquesta abadia (Aiguamúrcia, Fontscaldetes, el Codony, Valldossera, Xerta, etc.).

50. *Cartulari de Poblet...*, doc. 163, pàg. 96.

51. J. PÉREZ-EMPID, *El Cister...*, pàgs. 111-116, 294-297, 765 i següents.

52. A. ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet, 1974; J. SANTACANA, *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, CSIC, Barcelona, 1974; E. FORT I COGUL, *El senyoriu de Santes Creus*, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1972; A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus, 1150-1200*, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1992; J. PAPELL, "El domini del monestir de Santes Creus. Un exemple d'organització del territori en època medieval (1150-1233)", J. BOLÒS i J. BUSQUETA (eds.), *Territori i societat a l'edat mitjana*, III, 1999-2000, pàgs. 191-253. Actualment, Isidre Piñol té en curs de realització un estudi dels dominis del monestir de Vallbona de les Monges, fet a partir de dos capbreus de la fi de l'edat mitjana.

Làmina 3. El domini original de l'abadia de Santes Creus. Al nord limitava amb el camí que anava de Sant Pere a Selma, a l'est i al sud amb el torrent de Rubió i a l'est afrontava amb el Gaià. A aquest nucli primerenc s'afegiren altres donacions que s'estengueren per tot el seu voltant.

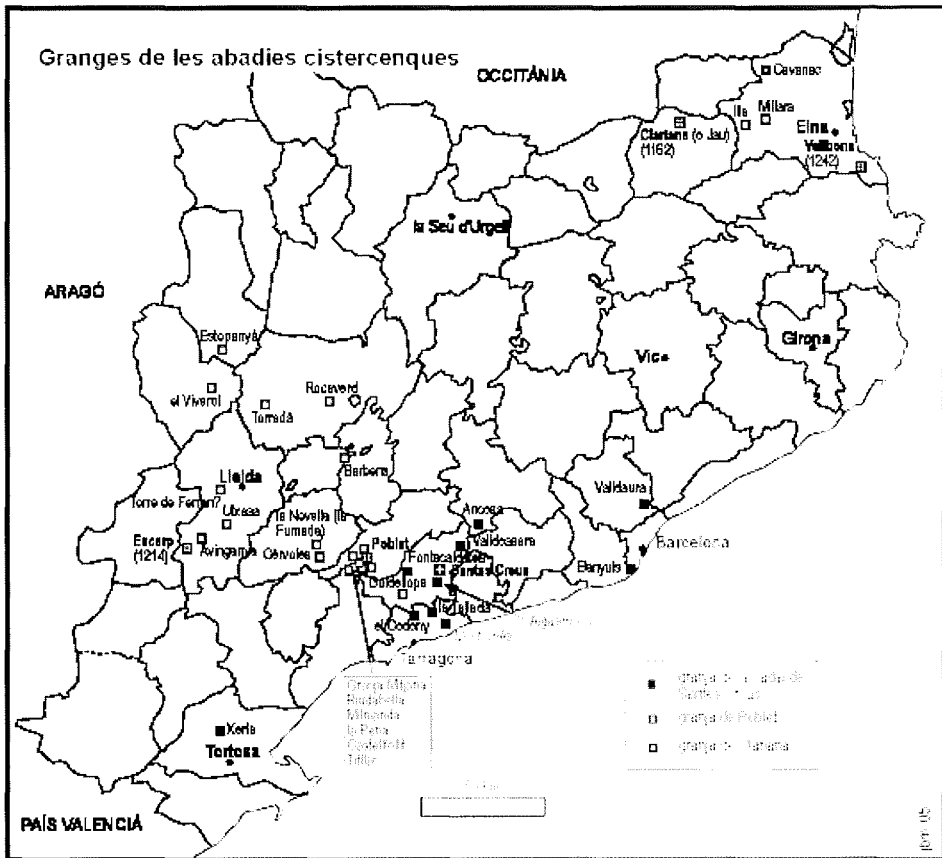
LES GRANGES CISTERCENQUES

Hom pot definir una granja del Cister com una unitat agrària, satèl·lit del monestir, dedicada a explotar els conreus i la ramaderia. Era dirigida per un convers. Hi residien conversos que treballaven les terres, juntament amb jornalers.⁵³ Inicialment s'establí que no podien ésser a més d'una jornada de camí de l'abadia. De fet, algunes granges tenien molt pocs edificis, mentre que d'altres podien semblar un monestir en petit.⁵⁴ En algun cas, les granges es podien estendre per diverses parròquies. S'ha assenyalat que la contribució més important

53. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàgs. 58-59. En relació amb les granges: C. HIGOUNET, "Essai sur les granges cisterciennes", *L'économie cistercienne. Géographie. Mutations du Moyen âge aux Temps modernes*, Troisièmes Journées Internationales d'histoire. Abbaye de Flaran 1981, Auch, 1983, pàgs. 157-180; J. POLONI, "Les granges de l'abbaye de Cîteaux (v. 1250-v. 1480), *L'économie cistercienne...*", pàgs. 183-188; A. M. RAPETTI, "Grange e paesaggio rurale nell'Europa medievale (XII-XIII secolo)", a GARCIA-OLIVER, *El Cister...*, pàgs. 101-123.

54. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 276.

dels cistercencs no foren tant les terres novament rompudes, sinó l'expansió i la reorganització d'antigues possessions que esdevingueren granges.⁵⁵

Làmina 4. Abadies i granges cistercenques a Catalunya. Hem diferenciat les granges dels monestirs de Santes Creus, les de Poblet i les de Clariana (o Jau). Mapa: J. Bolòs.

Hi solia haver una relació entre la situació de les granges i la producció que s'hi feia. Hi havia nombroses granges situades en bones terres agrícoles, d'altres eren en terres forestals (com es dedueix d'alguns topònims) i en llocs elevats. En principi, atès que no podien ésser a més d'una jornada, havien d'estar situades a tot estirar a uns 15 o 20 km de l'abadia; aviat foren situades en indrets més allunyats. L'abadia d'Øm tenia quinze granges, deu de les quals eren a menys de 16 km, però n'hi havia una a 90 km.⁵⁶ El monestir de

55. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 72.

56. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 278.

la Grandselva tenia 17 granges a menys de 15 km, però una era a 140 km i es dedicava a la ramaderia. En principi, d'acord amb els estatuts de l'orde, les granges havien d'estar separades entre elles almenys uns 8 o 11 km; tanmateix, d'ençà del 1278 es va eliminar aquesta normativa. De vegades, la granja més important d'un monestir era situada a tocar de l'abadia, gairebé en formava part: era molt a prop del portal. A Fountains n'hi havia tres al voltant del clos monàstic, vers el sud, l'oest i el nord. A Poblet, la Granja Mitjana també era a tocar del monestir (sis més eren dins el terme cedit el 1150, làm. 2). La granja d'Aiguamúrcia era, així mateix, molt a prop de l'abadia de Santes Creus (làm. 3). Malgrat això, Poblet, en un moment primerenc, arribà a tenir granges fins i tot a Estopanyà o a Avinganya, i Santes Creus fins a Xerta o Banyuls, a les portes de Barcelona (làm. 4).

La majoria dels monestirs creats a la primera meitat del segle XII aviat van tenir mitja dotzena de granges; aquest nombre després fou ampliat. Fontfreda tenia cinc o sis granges el 1162 i unes vint-i-cinc a la fi del segle XIII. Al comtat anglès de Yorkshire hi havia 46 granges abans del 1200 i 72 el 1220. Les abadies amb més granges eren les situades al sud de la Gàl·lia, a Flandes i a Yorkshire. Les grans abadies de Borgonya arribaren a tenir una vintena de granges cadascuna d'elles. En conjunt, a la Borgonya hi havia més de 200 granges del Cister.⁵⁷ A la fi del segle XII, Poblet arribà a tenir unes disset granges i Santes Creus en tenia deti.

La mida de les granges variava molt. En primer lloc depenia de si eren dedicades a l'agricultura (més reduïdes) o bé a la ramaderia (més grans). A Dunes, la mitjana de la mida de les granges era unes 400 ha. Una granja de l'abadia gal·lesa d'Aberconwy tenia unes 4.850 ha, sobretot de terra muntanyosa i estèril. De vegades eren més petites: les granges d'Altenberg només tenien unes 150 ha de terra.⁵⁸

Algunes granges agrícoles, d'acord amb el que diuen els documents, eren envoltades per un vall o fossat. A Meaux, cinc de les granges tenien l'edifici central envoltat d'un vall. Les cases fortes podien tenir terraplens, diverses corts, tanques, dics i portals. Alguns d'aquests closos eren de pedra. La granja de Vaulerent era closa per murs de pedra, que a l'inici feien 110 per 90 m.⁵⁹ A Anglaterra, s'ha calculat que almenys un 15% de les granges eren voltades d'un vall.⁶⁰ Algunes granges catalanes també es fortificaren. La granja de Milmanda, situada al nord de Poblet, era lleugerament encimbellada i fou fortificada. La granja de Fontcalvi, de l'abadia de Fontfreda, esdevingué una fortificació amb vuit torres quadrades, que la defensaven d'atacs vinguts des de la mar i des de terra.

57. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 279.

58. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 279.

59. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 280. C. HIGOUNET, *La grange de Vaulerent. Structure et exploitation d'un terroir cistercien de la plaine de France. XIe-XVe siècle*, SEVPEN, París, 1965.

60. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 119.

Els edificis de la granja podien ésser des de només una petita residència, on podien viure els conversos, sovint amb un graner, fins a un conjunt important de dependències que en feien un monestir en petit. Hi podia haver un oratori, un dormitori, un refetor, un calefactor i un hospici.⁶¹

L'edifici més important de moltes granges era el graner; molts cops és l'única resta que ha arribat fins a nosaltres. El graner de Saint Leonard, de l'abadia de Beaulieu, feia 74 m de llarg per 20 d'ample. En moltes de les granges més antigues també hi havia cellers coberts d'una volta de pedra. En moltes granges d'Europa hi havia corts per a les ovelles, vaqueries, coberts per als vedells, colomars, etc. Algunes també podien tenir molins. Moltes de les granges del Cister es basaven en una economia mixta. Tanmateix, hi hagué una tendència a l'especialització d'algunes granges, sobretot de les més allunyades de l'abadia.⁶² Al monestir de Chàlis hi havia tres tipus de granges: les de la plana, destinades a la producció de cereals per a vendre, les situades en una terra boscosa, amb activitats forestals i ramaderes i també amb algun conreu, i les dedicades al conreu de la vinya, situades a les ribes del Marne, el Sena i l'Oise. En alguns monestirs, trobem les granges destinades a la ramaderia situades en altiplans (la granja Graule del monestir occità d'Obasina, a 1.250 m d'altitud, l'àm. 6).⁶³

Com hem dit, dins el domini primerenc de l'abadia de Poblet aviat s'hi feren set granges. A aquestes se n'afegiren d'altres: Doldellops, Cérvoles, la Novella, Barbers, Rocaverd, Torredà, Torre de Ferran, Utxesa,AVINGANYA, Viverol, Estopanyà, etc. (l'àm. 4).⁶⁴ A la granja de Cérvoles, el 1179, hi havia 24 parells de bous, 150 cabres, 47 ovelles i anyells, 1 somera, 2 mules i 3 eugues.⁶⁵ S'hi produïa forment i ordi.

En relació amb el monestir de Santes Creus també són prou conegudes les diverses granges que tenia: Valldaura, Ancosa,⁶⁶ l'Almúnia de Xerta,⁶⁷ Aiguamúrcia (1160), Banyuls (1161), el Codony (1160), Valldossera (1161), Fontscaldetes (1173) i Montornès (1173).⁶⁸

61. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 281.

62. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 289.

63. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 290.

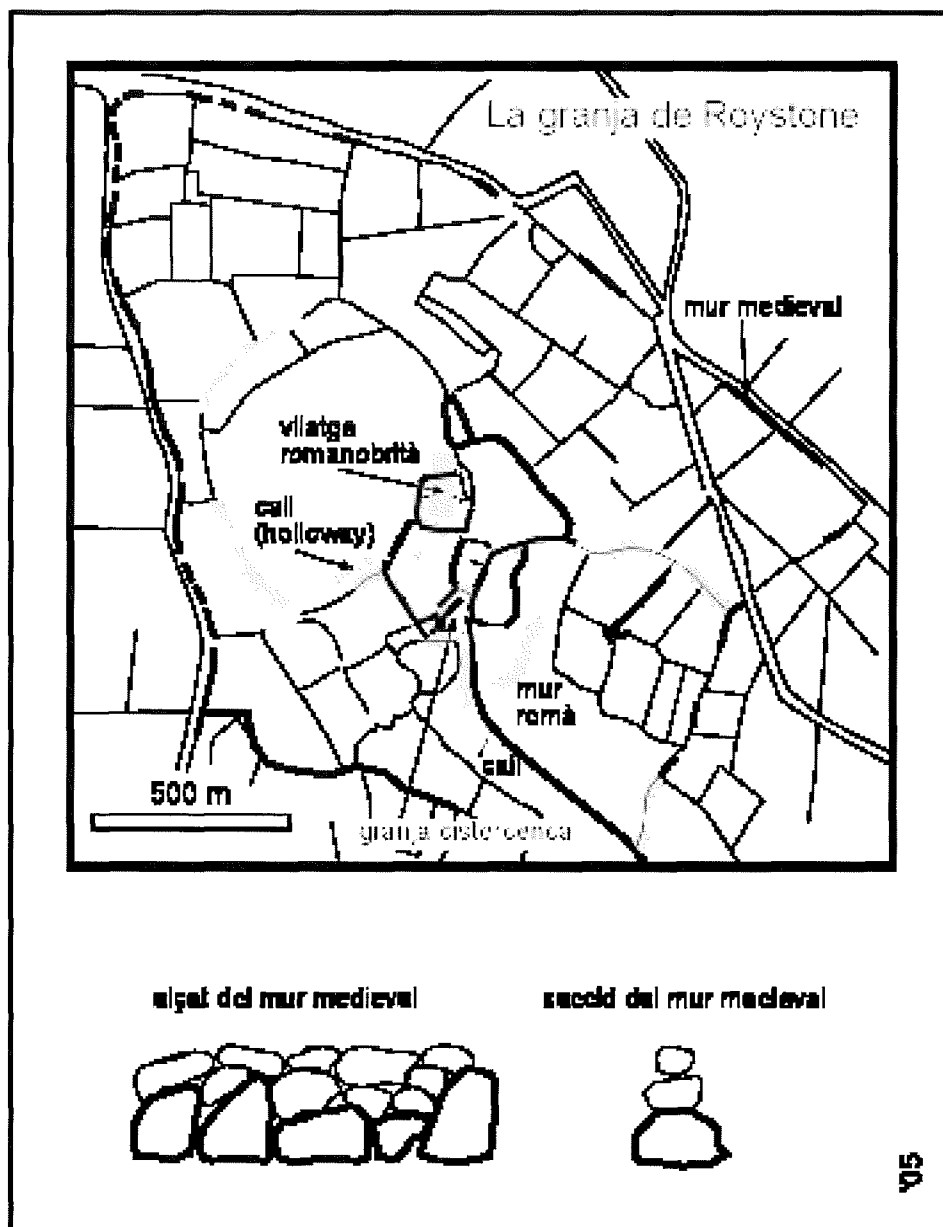
64. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàg. 59. El 1258, però, el monestir va vendre les granges d'AVINGANYA i Utxesa (per comprar el castell i la vila de Senan). Sabem també que entre el 1260 i el 1282 van parcel·lar la de Doldellops i en part la cediren a conreadors en establiment (aquest procés es completà al segle xv). També en part es fragmentaren les granges de Cérvoles (1262), la Fumada (1271) i Viverol (1270). Més tard, el 1414, la granja de Torredà fou parcel·lada i cedida en establiment a pagesos. El 1415, la granja de la Fumada també havia passat a ésser establerta. La granja de Milmanda (una de les més properes al monestir), el 1415, també va ésser donada en establiment. En aquest moment encara es mantenia l'explotació directa a Riudabella i a Castellfolit. Castellfolit era una granja dedicada sobretot a l'explotació del bosc. Vegeu: A. ALTISENT, *Les granges de Poblet al segle xv. Assaig d'història agrària d'unes granges cistercenques catalanes*, IEC, Barcelona, 1972.

65. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàg. 59.

66. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus...*, volum II, pàg. 25.

67. A. CARRERAS, *El monestir...*, pàgs. 29-41.

68. J. PAPELL, "El domini del monestir...", pàgs. 248-253.

Làmina 5. La granja cistercenca anglesa de Roystone. La granja es va edificar aprofitant el mateix espai agrícola ocupat per un establiment de població d'època romana. Els estudis d'arqueologia del paisatge han permès de saber quin era l'espai ocupat en època romana i la terra utilitzada als segles XII i XIII.

Font: R. HODGES, *Wall-to-Wall History. The Story of Roystone Grange*, Duckworth, Londres, 1991, pàg. 42.

Malgrat tot el que hem dit més amunt sobre els monjos cistercencs, que eren repobladors i homes dedicats a rompre noves terres, els estudis que s'han fet en relació amb alguns casos concrets han assenyalat que algunes vegades les granges es construïren en indrets poblats anteriorment i que molt sovint aprofitaven explotacions que ja existien des d'una època molt reculada. És interessant l'estudi de la granja de Vauxy, de l'abadia de Balerne, al Jura, que ha permès de descobrir que abans de l'any 1000, aquest territori corresponia a la vil·la carolíngia de Glénon.⁶⁹ Encara és més interessant l'acurat estudi de la granja de Roystone, dut a terme per R. Hodges (lòm. 5). En l'espai ocupat en època medieval per una granja cistercenca de l'abadia de Garendon, hom ha pogut distingir les parets fetes en època romana (i alguns calls o camins enclotats d'aquesta època) de les parets fetes als segles XI i XIII i dels murs fets al llarg dels segles moderns. En època medieval es feren nombrosos tancats vora la granja i s'alçà un mur que tancava un espai molt més ampli (d'unes 150 ha), del qual es conserven molts trams a la banda oest.⁷⁰ És un dels primers cops en què es féu un estudi d'aquestes característiques, en què s'establien els trets propis de les cledes de pedra fetes, per exemple, a l'edat mitjana central.

A Roystone també s'excavaren els edificis i s'hi trobà bàsicament l'existència de dues construccions. En d'altres excavacions de granges del Cister, com la de Dean Court (Di Còrt), que pertanyia a l'abadia d'Abingdon, es trobà una casa del granger, graners, corts per a vaques, un colomar, peixeres, una ferreria i altres cases per als treballadors.⁷¹ A Ancosa, granja de Santes Creus excavada els anys 1981-1983, s'hi trobaren dues naus allargades i una petita cambra central.⁷²

LES ABADIES, ELS LLOCS DE POBLAMENT I LES PARRÒQUIES

L'estudi de la relació entre les abadies i els llocs de poblament ens permet d'apropar-nos al coneixement de l'abast real de les transformacions del territori provocades en alguns indrets pels monjos del Cister. Tanmateix, també en aquest aspecte, com en molts altres, cal diferenciar dos moments.

A Anglaterra, des de la fi de la Segona Guerra Mundial, hi hagué un interès pels pobles medievals abandonats. Només cal recordar les recerques pioneres

69. B. CHAUVIN, "De la 'villa carolingienne' a la grange cistercienne: le cas de la terre de Glénon (Arbois, Jura) du milieu du Xe à la fin du XIe siècle", W. JANSSEN i D. LOHRMANN (eds.), *Villa-Curtis-Grangia. Laudwirtschaft zwischen Loire und Rhein von der Römerzeit zum Hochmittelalter*, Artemis Verlag, Múnic, 1983, pàgs. 164-184.

70. R. HODGES, *Wall-to-Wall History. The Story of Roystone Grange*, Duckworth, Londres, 1991. Vegeu també: R. HODGES, "Parachutists and Truffle-Hunters: At the Frontiers of Archaeology and History", a M. ASTON, D. ALSTIN i C. DYER, *The Rural Settlements of Medieval England*, Blackwell, Oxford, 1989, pàgs. 287-305, en especial pàg. 303.

71. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 129.

72. J. BOLÒS i L. MALLART, *La granja cistercenca d'Ancosa (La Llacuna, Anoia). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1981-1983)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1986.

fetes per M. Beresford⁷³ i per W. G. Hoskins,⁷⁴ que en bona part són l'origen de les futures recerques d'arqueologia medieval i d'arqueologia del paisatge. Hoskins, per exemple, ja va assenyalar deu pobles destruïts per les granges al Leicestershire.⁷⁵ De vegades, algunes granges havien incorporat pobles sencers, fet que va portar a un abandonament forçós d'aquests indrets. A Anglaterra se n'han trobat molts exemples: almenys nou pobles van desaparèixer per fer lloc a les granges de Plasy; tres per les d'Esrum. A la fi del segle XII un seguit de documents reflecteixen desplaçaments de població quan el monestir de Margam va ampliar els dominis. Aquesta població desplaçada de vegades era establerta en altres indrets, d'altres vegades esdevenia lliure o bé passava a engruixir el nombre de conversos o de treballadors residents que feien feines com a jornalers. A Reversby, tres pobles foren despoblats. El comte de Lincoln, que havia fundat el monestir, va oferir als habitants d'aquests llocs o bé noves terres o bé la llibertat (set acceptaren noves terres i trenta-un preferiren d'ésser lliures).⁷⁶ Les esglésies dels pobles sovint esdevingueren la capella de la granja (encara que algun cop foren destruïdes). Això comportà que, el 1206, Guiot de Provins afirmés que als cementiris, per damunt dels morts, s'havien construït corts de porcs i els ases tenien el jaç allà on els homes estaven acostumats a cantar missa.⁷⁷ A la Catalunya Nova, el mateix procés de conquesta i de repoblació ja va suposar moltes vegades un abandonament forçós dels pobles ocupats per les antigues comunitats islàmiques que vivien als llocs. Sigui com sigui, no hi ha documents relacionats amb Poblet o amb Santes Creus que parlin d'abandonament de pobles per formar granges noves.

De fet, arreu, l'actuació inicial de rebuig de la població canvià. Aquest canvi, certament, s'esdevingué abans en zones poc colonitzades, a la península Ibèrica i a l'Europa oriental. El Capítol General del 1208 ja va establir que els pagesos es podien establir en els dominis cistercencs, a canvi d'una part de les collites, per permetre la donació de propietats allunyades i poc treballades.⁷⁸ Poc temps després, al llarg d'aquest segle XIII, es començaren a fer nous pobles, molt sovint arran d'un contracte de pariatge amb un senyor o el rei.

El 1207, el monestir de Rufford establia gent prop de Wellow, per tal de protegir dels lladres una via que travessava un bosc. Buckfast creà un poble amb un mercat a Kingsbridge, que rebé el 1219 una carta reial. A la península Ibèrica, el monestir d'Alcobaça va crear nombrosos llocs de poblament. El poblador rebia unes 10 ha de terra, que havia de rompre i treballar d'irant deu

73. M. BERESFORD, *The Lost Villages of England*, Sutton, Stroud, 1998 (la primera edició és del 1954).

74. W. G. HOSKINS, *The Making of the English Landscape*, Penguin Books, Londres, 1985 (l'edició original és del 1955), pàgs. 101-103. Vegeu també: R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 47.

75. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàgs. 246-247. Tema també estudiat per Robin Donkin. R. A. DONKIN, *The Cistercians. Studies in the Geography of Medieval England and Wales*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1978.

76. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 89.

77. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 278.

78. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 306.

anys pagant un cinquè de la producció. El monestir aragonès de Rueda colonitzà els llocs de Romana (1211), de Jaulín (1217) o de Lagata (1220).⁷⁹ A la Gàl·lia, sembla que el monestir de Foigny ja havia fundat el poble de Landouzy-la-Ville, el 1168. Al segle XIII trobem molts exemples de creació de nous pobles arreu. Els monestirs de la Créte i de Saint Benoît-en-Woëvre, d'ençà del 1223, van fundar nombrosos pobles a la Lorena.⁸⁰ La llista podria ésser molt llarga.

Gairebé mereixen un capítol a part les bastides occitanes. Entre 1252 i 1325 es van fundar 44 bastides per part de monestirs cistercencs, sobretot a la Garona i l'Arieja. Normalment les crearen en relació amb barons gascons o bé amb els senescals dels reis francesos (que desitjaven atorgar la presència reial sobre territori occità, conseqüència de la croada contra els càtars). Les primeres bastides foren la de Maseras (1252) o la de Labessiera (1255), creades amb la finalitat de conrear unes terres que havien quedat ermes a causa del baix nombre de conversos.⁸¹ Més endavant, l'actuació d'Alfons de Poitiers, comte de Tolosa i germà i majordom del rei francès, va afavorir la creació de vilanoves en àrees de frontera amb les terres del rei anglès: Agenès, Guiena i Roergue. Normalment s'establia un contracte de pariatge. Així, per exemple, entre Grandselva i Felip IV de França, per la bastida de Bèlmont (1279). El contracte per Granada (1290) era molt semblant i ben concretat pel que fa a qui es quedava els drets, sobretot jurisdiccionals. A Granada, un gran nombre de tenidors van rebre una parcel·la per edificar l'habitatge, de 9 m per 27 m, una parcel·la per a l'hort i 2.000 parcel·les per a vinyes.⁸²

A l'Europa oriental, més enllà de l'Elba, els cistercencs també tingueren un paper important. En les terres de molts monestirs s'instal·laren danesos, alemanys i eslaus. Podem esmentar les abadies d'Eldena, de Neuenkamp, de Buków, etc. Aquesta darrera, fundada el 1259, va establir onze pobles el 1277 amb germànics i eslaus vendes. Algunes granges es convertiren en pobles on poder establir nous pagesos. A Polònia s'esdevingué un procés semblant. Paradyz, el 1236, va establir població germànica després de drenar l'aiguamoll de Meseritz. Doberan va poblar quatre viles i un gran nombre de pobles. En terres de Lubiaz, els nous pobles germànics es van mantenir separats dels establiments de població de pagesos polonesos. Molt sovint, els pobles cistercencs no es regien per la llei i els costums polonesos.⁸³

La Carta de Caritat prohibia rebre delmes per ésser "contrari a la puresa de la vocació monàstica". Tanmateix, a mitjan segle XII aquesta situació ja canvià, sobretot quan parròquies senceres passaren a dependre de l'orde. A partir d'aquest moment s'acceptaren els delmes si era aprovat per Capítol General. Una gran quantitat de parròquies passaren a dependre de les diferents abadies.

79. Vegeu especialment: C. CONTEL, *El Cister zaragozano en los siglos XIII y XIV. Abadía de Nuestra Señora de Rueda de Ebro*, CSIC, Saragossa, 1977, vol. 1, pàgs. 64-72.

80. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 306-307.

81. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 308.

82. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 308-310.

83. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 310-311.

Les raons que inicialment es plantejaren per rebre'n eren diverses: la pobresa, evitar la dispersió dels monjos, pagar la construcció de l'abadia, augmentar el nombre de monjos, poder vestir els monjos, els atacs vinguts del mar, la devastació produïda arran de la guerra, l'esterilitat de la terra i la mort dels animals, una baixada de les rendes, poder fer més caritat als pobres, poder hostatjar els hostes, etc.⁸⁴ Això sí, restava ben establert que les parròquies no havien d'ésser servides per persones de l'orde, ans per clergues seculars; hi hagué poques infraccions d'aquesta norma. Certament, però, els clergues de cada parròquia eren nomenats per l'abat.

BOSCOS I ROMPUDES

Bernat de Claravall afirmava: "Hom aprèn més coses en els boscos que als llibres. Els arbres i les roques us ensenyaran coses que no podríeu aprendre enlloc més. Sense que ningú us ho digui, veureu que podeu obtenir mel de les pedres i oli de les roques més dures [...]".⁸⁵ Les donacions de terres forestals o marginals foren ben rebudes pels cistercencs. Això va provocar que hi hagués moltes rompudes. Gerard de Gal·les deia: "establiu els cistercencs en un racó estèril, amagat, allunyat, situat en un bosc atapeït, i un any o dos més tard hi trobareu magnífiques esglésies i edificis monàstics, amb una gran quantitat de propietats i tota la riquesa que pugueu imaginar."⁸⁶ Segons les anàlisis pol·líniques, a les terres properes al monestir de Strata Florida, al País de Gal·les, hi hagué a la fi del segle XIII i a l'inici del XIV, el pas de bosc a terra conreada.⁸⁷ Estudis fets en relació amb l'abadia de Dieulacresse demostren també la transformació de rouredes i vernedes en camps de cereals i zones de pastura.⁸⁸

Molts monestirs cistercencs tenien importants extensions forestals. La fusta era un bé important. Així, per exemple, les abadies de Clairvaux o de Cîteaux tenien milers d'hectàrees de bosc. A Anglaterra, una tercera part de les terres restaven sota la llei forestal, la *forest law*. Si fem un mapa dels boscos reials d'Anglaterra i de les abadies cistercenques, veurem que molts dels monestirs eren situats prop de les forests i s'hi podien proveir de fusta.⁸⁹ A Escòcia, el bosc d'Alyth passà a dependre del monestir de Coupar i el d'Ettrick del de Melrose. En relació amb els monestirs catalans, Poblet ja tenia una important massa forestal en el domini inicial; Santes Creus molt aviat va disposar de boscos a poca distància de l'abadia (a Selmella: *ipsos boschos, tam in Ruviros quam in aliis locis*).⁹⁰

84. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 324

85. EXTRET DE: F. CALI, *L'ordre Cistercien. D'après les trois soeurs provençales, Sénanque, Silvacane, Le Thoronet*, Arthaud, París, 1972, pàg. 47.

86. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 134.

87. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 136.

88. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 73.

89. R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 125.

90. F. UDINA, *El "Llibre Blanc"*..., doc. 251, pàg. 247. Pel que fa a "Rovires": és difícil de saber si era un topònim i/o un indret on hi havia roures.

D'altra banda, però, moltes vegades es van utilitzar aquests boscos com a terra per a rompre. Per una butlla papal sabem que l'abadia de Melrose i quatre granges es quedaren sense boscos. A Anglaterra es produí una "desforestació" de moltes terres, en el sentit que deixaven d'estar sota la llei que protegia la forest (i en part deixaren d'ésser cobertes de massa forestal). En general, les rompudes per transformar boscos en terres per part dels monestirs cistercencs foren importants, encara que no es poden sobrevalorar. De vegades, les terres rompudes ja ho havien estat abans, per exemple per altres comunitats, i després abandonades.⁹¹ A Anglaterra, s'ha calculat que un percentatge elevat de les granges ocupades al segle XII eren terres descrites el 1086, al Domesday Book, com a *wasted*, terres abandonades. S'ha afirmat que el 40% de les granges de Yorkshire eren situades en territoris devastats pels exèrcits de Guillem el Conqueridor entre 1069 i 1070.⁹² Moltes vegades eren terres de pastura. En alguns estudis de la Baixa Saxònia, també s'ha demostrat que els cistercencs reberen terres ja ben conreades.

A partir del segle XIII, la conservació dels boscos es va generalitzar. Fou un procés que trobem a tot arreu, en relació amb molts dominis laics i eclesiàstics, i també a Catalunya.⁹³ En general, això va portar a una restricció de la possibilitat de tallar arbres. A l'abadia de Beaulieu, el 1270 es va prohibir de tallar arbres que tinguessin menys de vint anys. A Sibton, el 1325, només es permetia tallar alguns arbres cada cinc anys. Als boscos de Buckfast, el 1325, es van prohibir les cabres. Fins i tot es van plantar nous boscos, a la Trappe, el 1290. En alguns casos, es delimitaren les masses forestals i s'establí una vigilància. A Citeaux o a la Ferté hi havia monjos encarregats de la forest (els foresters); en molts altres monestirs els conversos feien aquesta feina.⁹⁴

També cal valorar l'ocupació d'aigüamolls o bé, a Flandes, la creació de dics. Les abadies de Dunes i de Ter Doest van continuar les tasques de drenatge començades anteriorment. Dunes, amb un sistema de canals i de comportes, va ocupar 10.000 ha de la mar i establí 25 granges en les noves terres. A Anglaterra, Escòcia, França, Itàlia, Portugal o Alemanya també s'emprengueren tasques de drenatge. L'emperador Frederic I va obtenir l'ajuda d'un monjo de Walkenroed per tal de drenar la vall baixa de Rieth, on s'establiren sis pobles.⁹⁵

ELS CONREUS: ELS CEREALS, ELS HORTS I LES VINYES

La base de l'economia cistercenca eren les collites de cereals i els animals. Com hem dit, la majoria de les granges practicaven una economia mixta, encara que en algunes era predominant l'activitat agrícola. Alguns monestirs situats en

91. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 319.

92. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 319. Vegeu també: R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 54.

93. J. BOLÒS, *Els orígens...*, pàgs. 345-346.

94. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 318.

95. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 321-322.

terres altes, cercaven tenir granges dedicades al conreu en indrets amb més bon clima i un sòl més adequat (per exemple Cwmhir i Strata Florida).⁹⁶

En la zona mediterrània, la importància de la irrigació era molt gran. Els monjos cistercencs van emprendre tasques per poder regar horts, camps i pastures. El monestir de Staffarda va desviar el riu Po per tal de regar les pastures de la granja de Morra.⁹⁷ L'emperador Frederic II, el 1226, va concedir o confirmar drets sobre l'aigua en relació amb diversos monestirs italians. El monestir aragonès de Rueda va desviar l'aigua de l'Agua Viva per regar els camps dels llocs de Romana (1215) i Lagata (1268), a la vall de l'Ebre.⁹⁸

Tot i que no ens hi podem entretenir, cal assenyalar també la importància de les oliveres i de la vinya en els dominis de les abadies del Cister. Tingueren oliveres les abadies d'Occitània, de la península Ibèrica i de la Italiana. Algunes oliveres de la Grandselve eren al Rosselló, a 200 km de distància.⁹⁹ Poblet i Santes Creus aconseguiren una notable producció d'oli a la segona meitat del segle XII (lâm. 8). A les rodalies de Santes Creus, a Vila-rodona, s'esmenta el 1177 una honor amb *omnibus olivariis qui ibi sunt et impeltos*.¹⁰⁰ Pel que fa a Poblet, s'ha assenyalat que fou a partir del 1163 quan aquesta abadia començà a tenir oliveres, de tal manera que el 1166 ja hi havia una producció notable, repartida, sobretot, per terres de les comarques del Baix Ebre i de la Noguera.¹⁰¹

Així mateix, els monestirs del Cister esdevingueren uns notables productors de vi. Cîteaux va rebre la vinya de Meursault, el Nadal del 1098, per part del duc de Borgonya. Des d'un principi tingué importància la producció vitícola. Alguns monestirs tingueren fins i tot un monjo o un convers com a vinater. Els cellers dels monestirs eren importants. El celler més gran de l'abadia de Clairaux feia 33,8 m de llarg per 16,9 m d'ample.¹⁰² A Cîteaux es va produir una expansió de la viticultura, amb dotzenes d'hectàrees de vinyes, de vegades closes per alts murs de pedra. Podríem multiplicar els exemples en els casos d'Alemanya, on el monestir d'Eberbach, al segle XIII, va ampliar les vinyes a les costes d'Steinberg, de la península Ibèrica i també de l'Europa oriental (Txèquia, Hongria, etc.), i fins i tot d'Anglaterra o d'Irlanda. Bona part del vi es destinava a la venda.¹⁰³

Als monestirs catalans trobem una notable producció de vi, sobretot a Santes Creus i Poblet.¹⁰⁴ A Poblet s'ha documentat un gran nombre de vinyes i aviat també es documenta l'existència d'una producció pròpia.¹⁰⁵

96. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 331.

97. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 322.

98. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 322; C. CANTAL, *El cister zaragozano...*, pàgs. 66 i 122.

99. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 336.

100. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus...*, vol. 1, pàg. 321.

101. J. SANTACANA, *El monasterio de Poblet...*, pàgs. 383-386.

102. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 337.

103. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 340-341.

104. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus, 1150-1200*, 2 volums, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1992, en concret vol. 1, pàg. 311-314.

105. J. SANTACANA, *El monasterio de Poblet...*, pàgs. 380-382.

MOLINS

Inicialment s'establí que només es podien tenir molins per a les necessitats pròpies de la comunitat, i no com a font de rendes. D'ençà del 1157, tanmateix, ja es va permetre tenir aquells molins que ja existien en el domini senyorial abans de passar a l'orde (però no pas fer-ne de nous).¹⁰⁶ Al segle XIII, aquesta clàusula restrictiva deixà de tenir efecte. Les donacions de molins i la construcció de nous molins tingueren força importància. Podríem fer esment de molts exemples d'abadies diverses.¹⁰⁷ Fins i tot podem parlar dels molins de nau creats per l'abadia de Grandselva a la Garona o bé dels molins de marea que tenien les abadies de Dunbrody, Quarr i Tintern Secunda. També es construïren molins de vent per tot Europa al segle XIII.

Hom ha calculat que, a Gal·les, els cistercencs arribaren a tenir uns noranta molins d'aigua i a la Gàl·lia meridional més d'un centenar.¹⁰⁸ Algunes abadies en tenien més de vint. El segle XII, a Castella i Lleó qualsevol vila o granja important donada a un monestir solia incloure un molí.¹⁰⁹ En molts llocs, a partir d'un cert moment s'intentà obtenir un monopoli de la mòlta, de tal manera que en una contrada tothom hagués de fer ús dels molins del monestir i pagar els drets de moltura. Kolbacz tenia el monopoli de fer molins al riu Plonia des del 1187. Reinfeld va obtenir el monopoli al Schwerin.¹¹⁰ Poblet obtingué molt aviat, l'any 1155, un molí al Francolí; poc després n'obtingué més (uns sis) al llarg de l'alt Francolí i dos més en altres dominis (lám. 8).¹¹¹ Pel que fa a Santes Creus aviat tingué molins també a les explotacions: Cerdanyola del Vallès, Santes Creus (1159-1160), Sant Pere de Gaià (1173, 1200), Vila-rodona (1172), el Codony (1158, 1160), Tortosa (1174), Xerta (1189), Pontons (1198), etc. Al final del segle XII tenia uns 12 molins, sobretot al Gaià i al Francolí.¹¹²

LA RAMADERIA I LA TRANSHUMÀNCIA

Els cistercencs esdevingueren uns bons ramaders. Els animals passaren a ocupar un lloc fonamental en l'economia cistercenca. Moltes granges tenien com a base econòmica les activitats ramaderes. Un monestir sard, Santa Maria della Paludi, va rebre el 1205, en fundar-se, 10.000 ovelles, 2.000 porcs, 1.000 cabres i 500 animals bovins.¹¹³ Els cistercencs molt sovint adquiriren terres de pastura o de vegades drets de pastura en terres d'altres senyors. Clairvaux pagava la notable quantitat de 15 lliures cada any per uns drets de pastura en dues localitats. També de vegades calia pactar el nombre d'animals que es podien tenir estabulats a l'hivern i que podien obtenir aliments.

106. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 332.

107. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 332.

108. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 333.

109. J. PÉREZ-EMPID, *El Císter...*, pàg. 107.

110. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàg. 68.

111. J. SANTACANA, *El monasterio de Poblet...*, pàgs. 403-407.

112. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus...*, vol. 1, pàgs. 349-353.

113. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 346.

A l'estiu, grans ramats, sobretot d'ovelles, anaven a pasturar a les terres altes. També era així als països del nord d'Europa. El bestiar de l'abadia d'Aberconwy es traslladava als vessants de Snowdon, el d'Strata Marcella a Talerddig, el de Jervaulx als boscos de Wensleydale, etc. L'abadia d'Obasina duia el bestiar a la granja de Graule, a les muntanyes del Cantal. Els aiguamolls del litoral també eren molt bones pastures per al bestiar, tal com s'ha estudiat en relació amb el Fenland anglès o amb les terres enaiguades holandeses, on pasturaven els animals dels monestirs de Dunes o de Ter Doest.¹¹⁴

Els abats molt sovint hagueren d'obtenir drets de pas per a aquest bestiar. Fins i tot, de vegades, s'especificava la mida de la via per on havien de transitar (6 m pel que fa al cenobi de Sallay, 15 m al de Furness). També va caldre bastir algunes construccions per al bestiar o per als pastors. El monestir de Fountains va bastir a Allerdale un refugi per al bestiar. Pontigny i Vauluisant van edificar, el 1155, unes cabanes per als pastors, no permanents en terres de pastura. Clairvaux, el 1247, va fer el mateix a la senyoria d'Anglus.¹¹⁵ En principi, es recomanava que el bestiar pogués tornar a dormir als dominis del monestir; no sempre era possible, però. Els monestirs cistercencs, d'una manera especial els anglesos, arribaren a tenir un pes molt important en la producció de llana (i en la seva exportació). Potser el més gran monestir anglès era Fountains, que va arribar a tenir unes 15.000 ovelles. Rievaulx tenia un ramat de 12.000 ovelles, Byland un de 7.000, Whitby un de 6.000.¹¹⁶ A Anglaterra, tot i no ésser un país mediterrani, hi havia una transhumància d'ovelles. L'abadia de Fountains tenia granges d'ovelles a les terres altes de Malham Moor, amb coberts, pletes, prats closos i pastura, preparats per a tres o quatre pastors i per a uns centenars d'ovelles.¹¹⁷ En països més meridionals aquesta transhumància havia d'ésser més important. A Castella i Lleó, per exemple als monestirs de Matallana o Morerueta, s'ha assenyalat l'existència d'una transhumància que no tenia només un radi reduït.¹¹⁸

De fet, els monjos cistercencs no van pas inventar la transhumància, però sí que en feren un gran ús a partir de mitjan segle XII. Bestiar dels monestirs catalans, aragonesos, castellans i occitans anava a pasturar als Pirineus. Bestiar occità i italià pasturava durant l'estació càlida als Alps (lãm. 6). Alguns monestirs occitans, com Obasina, portaven el bestiar a pasturar a dominis situats als altiplans del Massís Central. A Itàlia, el bestiar d'alguns monestirs era portat a l'estiu als Apenins.¹¹⁹ Com hem dit suara, va caldre assegurar en primer lloc els drets de pastura i després obtenir el dret de pas i també indrets d'aturada al llarg del recorregut. De vegades els que feien la donació establien quants animals hi podien péixer i quins camins havien de seguir. Generalment calia construir unes cabanes per als pastors on, per exemple, es feia el formatge. Pel

114. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 347.

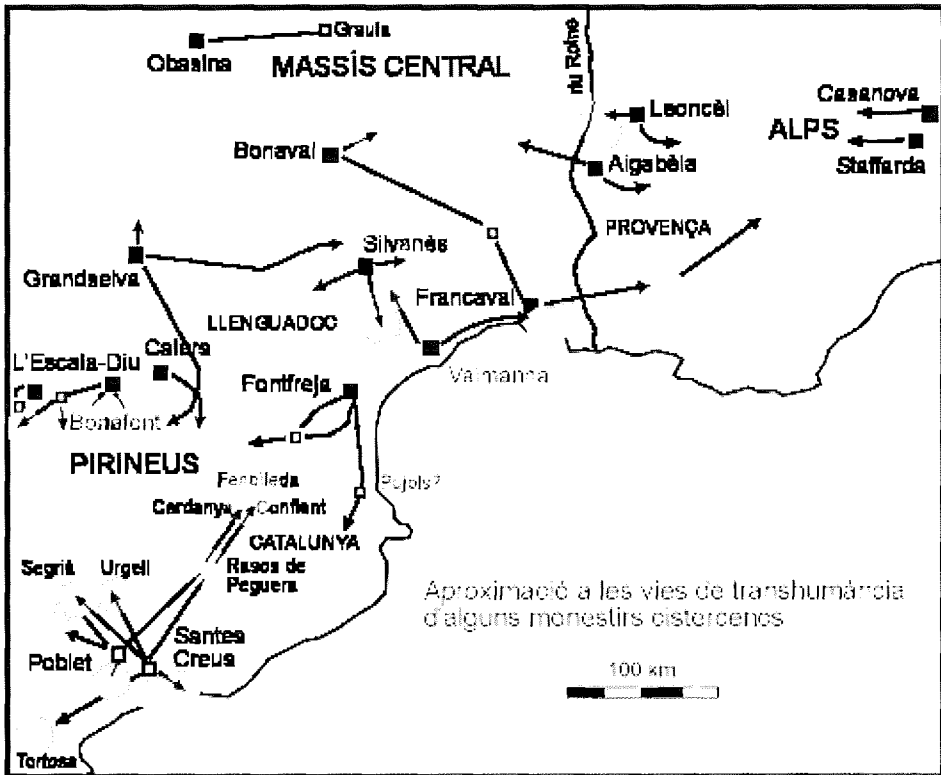
115. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 348.

116. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 141.

117. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 63.

118. I. ALFONSO, *La colonización...*, pàg. 173.

119. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 351.

Làmina 6. Aproximació a les vies de transhumància d'alguns monestirs cistercencs de Catalunya, Occitània i el nord-oest d'Itàlia. Font: D. H. WILLIAMS, *The Cistercians in the Early Middle Ages*, Gracewing, Leominster, 1998, pàg. 352.

que fa als monestirs catalans de Poblet i de Santes Creus són prou conegudes les donacions i els convenis que hi hagué, a la segona meitat del segle XII, en relació amb l'ús de les pastures berguedanes dels Rasos de Peguera, de Tagast i de Campllong i, sobretot, de les de Lanós, Angostrina, Portes i Barrades, situades a l'Alta Cerdanya, al Capcir i a l'alt Conflent; les primeres eren de Poblet i les darreres (Portes i Barrades) de Santes Creus (lám. 8).¹²⁰ En el mateix acord del 1183, s'establia que en els altres ports cerdans els havien de tenir en comú els monjos de Poblet i de Santes Creus.¹²¹ Hi havia ovelles, però també vaques.¹²²

120. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàg. 66.

121. F. UDINA, *El "Llibre Blanc"...*, doc. 255, pàg. 252.

122. A part de la ramaderia ovina, també en alguns monestirs tenia importància la bovina. A Anglaterra ja n'hi havia d'ençà de mitjan segle XII. Als segles XIII i XIV es van crear "vaqueries" als monestirs de Fountains i Furness (amb uns 600 bous i 200 vaques, el 1297 i 5.000 ovelles). En trobem molt sovint al costat d'aiguamolls. J. BOND, *Monastic Landscapes...*, pàg. 55; R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 70.

Un document de Cercs fa esment de la *cabana vaccarum Populeti* (1244).¹²³ En relació amb aquest tema és molt notable l'estudi de C. Rendu sobre com afectà les pastures de la muntanya d'Enveig (Alta Cerdanya) l'arribada dels ramats de bestiar dels monestirs cistercencs. Entre els segles xu i xiv s'utilitzaren, fins i tot, totes les terres situades per damunt dels 2.000 m d'altitud.¹²⁴

A la tardor hi havia la transhumància inversa, per anar a les pastures d'hivern. El monestir occità de Leoncél, a 900 m, era als turons dels vessants dels Alps i tenia importants drets a la plana de Valença i a la vall de la Droma.¹²⁵ El bestiar de l'abadia de Valmanha passava l'hivern a la Camarga provençal, amb una aturada a les garrigues situades a l'oest de Montpeller. El mateix feia el bestiar de Bonaval. Com és prou sabut, el bestiar de Santes Creus anava a pasturar a l'hivern a Albinyana, Roda o Bonastre.¹²⁶

LA PESCA, LA MINERIA O LES INDÚSTRIES

A l'hora d'analitzar els dominis dels monestirs cistercencs també cal tenir present la importància del peix. Ja hem fet esment de les basses o peixeres que hi havia dins dels closos monàstics o en altres indrets. Morimond tenia unes vint-i-una peixeres, Fontmorigny almenys vint-i-set.¹²⁷ El peix servia en bona part per cobrir les necessitats alimentàries de les comunitats monàstiques. A part dels peixos aconseguits en peixeres, també cal tenir present el peix de mar, de riu i d'estanys.¹²⁸ Els monestirs cistercencs adquiriren drets de pesca en molts llocs. Els anys 1171, 1174 i 1203, l'abadia de Poblet va rebre del comte d'Empúries drets de pesca a l'estany de Castelló; també va rebre drets sobre l'estany de Pineda, situat prop de Salou (lòm. 8).¹²⁹ L'any 1180, Santes Creus va rebre del rei Alfons I totes les truites "pescades recentment i salades" sobre la Cerdanya.¹³⁰

En els estudis sobre l'economia de les diferents abadies del Cister, s'ha assenyalat la importància de l'extracció de pedres en pedreres, de torba, de carbó de mina, de la metal·lúrgia del ferro, etc. A més, s'ha cridat l'atenció d'una manera especial sobre la importància de l'extracció de la sal. Alguns monestirs de la Borgonya, de la zona de Salzburg, del nord d'Alemanya, de Polònia, del centre d'Anglaterra o bé situats a prop del litoral mediterrani, atlàntic o bàltic tenien importants interessos en l'extracció i la distribució de la sal.¹³¹

123. A. ALTISENT, *Història de Poblet...*, pàg. 124.

124. C. RENDU, *La Montagne d'Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée*. Edicions Trabucaire, Canet, 2003. Esmentat a: J. BOLÒS, *Els orígens...*, pàg. 352-354.

125. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 351.

126. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus...*, pàg. 331.

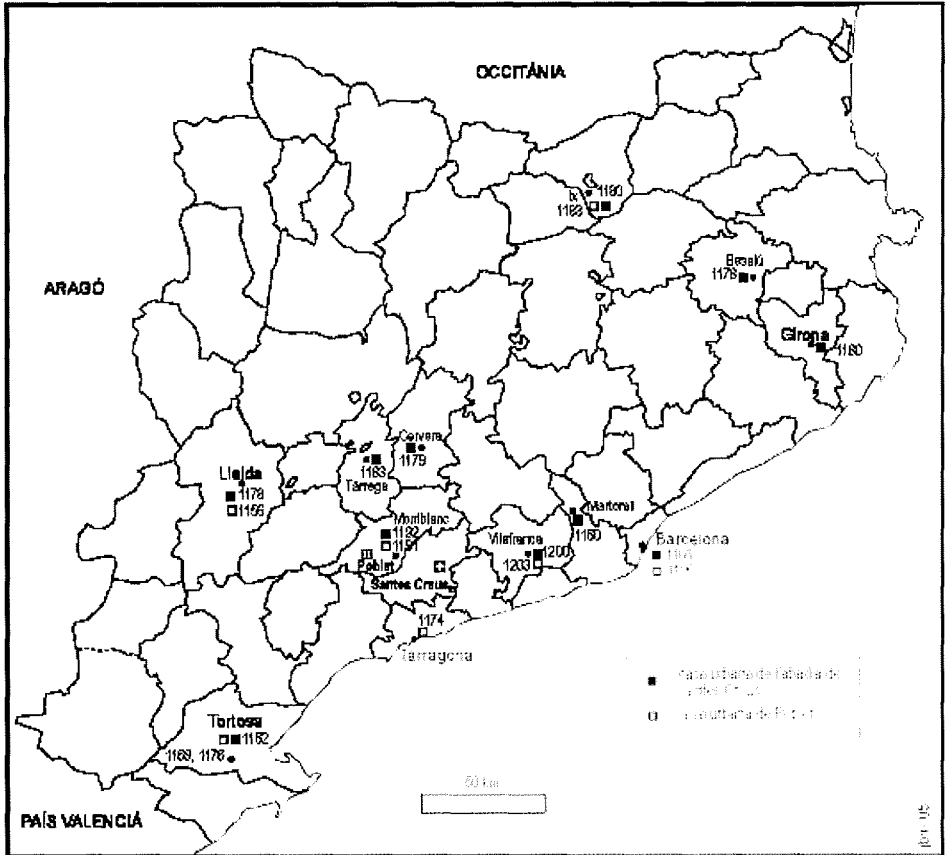
127. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 368.

128. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 365.

129. *Cartulari de Poblet...*, docs. 289, 290 i 291.

130. F. UDINA, *El "Llibre Blanch"...*, doc. 236, pàg. 233.

131. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 376. En el cas de Santes Creus, només tenim la donació que féu Guillem de Cardona, l'any 1183, de vint somades de sal anuals. F. UDINA, *El "Llibre Blanch"...*, doc. 258, pàg. 255.

Làmina 7. Cases urbanes de les abadies de Santes Creus i de Poblet. Mapa: J. Bolòs.

En estreta relació amb la ramaderia ovina cal situar l'existència de molins drapers. Per conèixer l'existència i la importància de la producció de draps en els diversos monestirs, és important de conèixer si hi havia molins drapers als seus dominis. A les abadies del País de Gal·les trobem la quantitat d'almenys vint-i-set molins drapers.¹³² A França, cap a la meitat del segle XII, ja n'hi havia a Perseigne (c. 1145) i a Silvacane (1164), aquest darrer situat molt a prop del molí fariner.¹³³

132. Per al cas d'Anglaterra i Gal·les, vegeu: R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapa de la pàg. 137.

133. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 360.

COMERÇ I CIUTATS

En els primers temps, els monjos del Cister disposaven de poques entrades en metàl·lic en no gaudir de rendes de la terra ni de delmes. Aquest fet va provocar que la comercialització dels excedents de llur producció tingués una gran importància. El comerç es va desenvolupar molt, especialment d'ençà del 1150.

Des de molt aviat, els monestirs del Cister tingueren moltes propietats urbanes, des d'on podien impulsar i mantenir aquesta economia d'intercanvis. Molt aviat els estatuts de l'orde permeteren que les abadies tinguessin a les rodalies de les ciutats les cases que calguessin per dur a terme les transaccions comercials. La casa que l'abadia de Fontfreda tenia a Carcassona, al segle XII, era situada sota les muralles. En aquestes cases urbanes residien alguns conversos. Els monjos blancs sovint també compraven alguna casa al barri de la catedral de les ciutats més importants. El 1134, l'abadia d'Himmerod tingué una casa a Trèveris, el 1142 la d'Ebrach i la de Heilsbronn una casa a Würzburg i el 1148 el monestir d'Altenberg una a Colònia. Més endavant altres abadies en tingueren a Reims, a Senlis, a Soissons, etc. Més al sud, el monestir de Senanca va comprar propietats a Arle, l'any 1225, o l'abadia de Berdoues, el 1188, a Auch, al costat del Camí de Sant Jaume. Els cistercencs, a Anglaterra tenien propietats en unes quaranta ciutats,¹³⁴ i, a Galícia, en unes vint-i-tres ciutats o poblacions importants.¹³⁵ Algunes propietats urbanes eren en primer lloc indrets on es guardaven i es venien productes. Alguns monestirs tingueren edificis en més d'una ciutat. Les viles o ciutats portuàries eren especialment atractives.¹³⁶ El monestir de Moreruela tingué nombrosos edificis a la ciutat de Zamora.¹³⁷

A Catalunya, els monjos de Santes Creus tenien cases a Tortosa (1162, 1178), a Barcelona (1166, 1173), a Tàrraga (1183), a Besalú (1178), a Cervera (1179), a Lleida (1178, 1179), a Girona (1180), a Montblanc (1192) i fins i tot a Martorell (1160) i a Ix (1178) (lãm. 7).¹³⁸ Una de les cases de Barcelona era *subtus ipsum forum*, sota el mercat; una altra era *ad ipsam Draperiam, ante mercatum*. Les cases de Martorell eren *ad ipsum merchatum*. A Lleida, el casal era *in ipso Mercadallo*. Un celler era al costat del portal de Gardeny, a la parròquia de Sant Llorenç. A Tàrraga rebien una "plaça" on podien edificar, situada a la sortida de la població.¹³⁹ Pel que fa al monestir de Poblet, per exemple, el

134. M. ASTON, *Monasteries...*, pàg. 151. Vegeu: R. A. DONKIN, *The Cistercians...*, mapes de les pàgs. 164 i 165, on es representen les abadies que tenien propietats a Londres i les que disposaven de cases en centres urbans importants.

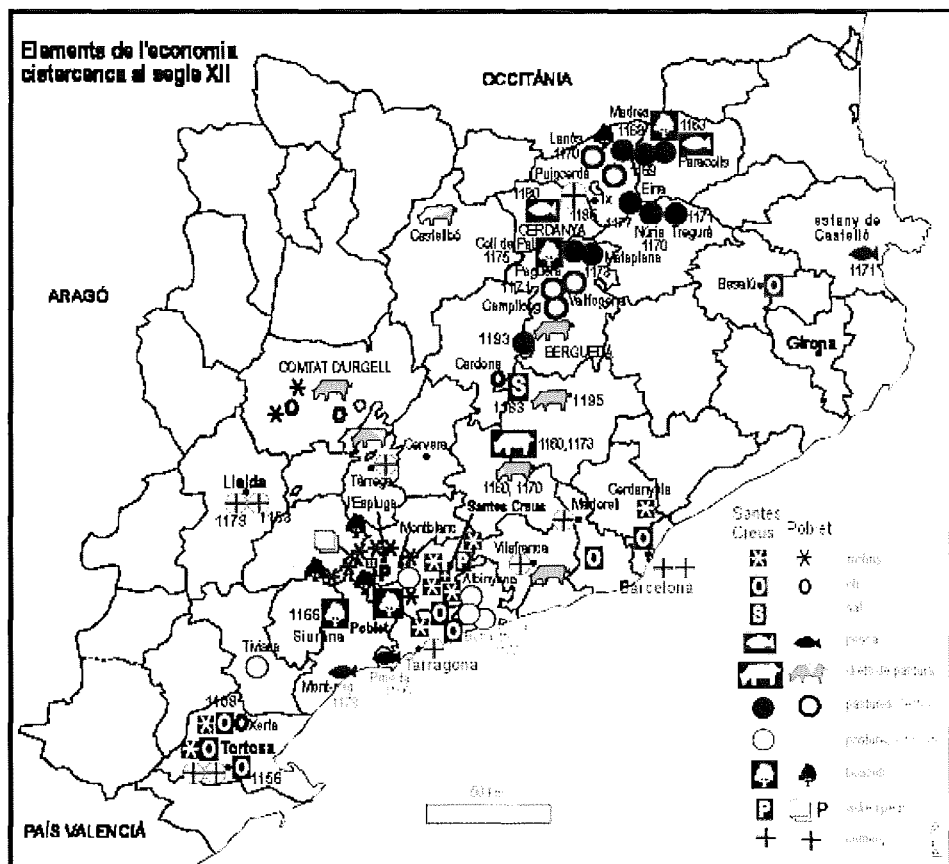
135. E. PORTELA, *La colonización cisterciense...*, pàg. 115.

136. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 390-391.

137. I. ALFONSO, *La colonización...*, pàg. 105.

138. A. CARRERAS, *El monestir de Santes Creus...*, vol. 1, pàg. 336. És molt notable la donació que fa el rei Alfons I, l'any 1178, d'un home amb la seva casa a Lleida, a Tortosa, a Besalú i a Ix. Els monjos les podien triar després d'haver exclòs les trenta, les vint, les deu i les cinc millors cases, respectivament (segons la importància de la població?). F. UDINA, *El "Llibre Blanch"...*, doc. 211, pàg. 208.

139. F. UDINA, *El "Llibre Blanch"...*, doc. 254, pàg. 251.

Làmina 8. Elements de l'economia dels monestirs de Santes Creus i Poblet al segle XII.
Mapa: J. Bolòs.

1185, Bernat Escuder es donà com a convers a aquesta abadia i alhora cedí les cases que tenia a la ciutat de Barcelona. Per altres documents sabem que en aquestes cases hi havia obradors i arcs o porxos. El 1203, segurament en aquest mateix edifici, es féu una escala per poder-hi accedir amb més facilitat.¹⁴⁰

Aquest comerç també fou afavorit per les exempcions de lleudes que tingueren els monestirs del Cister en molts indrets. Ha estat estudiat en relació amb l'abadia de Vaucelles, situada al nord de Laon. Un gran nombre de mercaders del Cister anaven sovint a les grans fires de la Xampanya, com Provins o Troyes.¹⁴¹ Fins i tot s'ha parlat d'una economia d'especulació.¹⁴²

140. *Cartulari de Poblet...*, docs. 283-288

141. Exempcions de lleudes de l'abadia de Vaucelles: S. LEBECQ, "Vignes et vins de Vaucelles: une esquisse", *L'économie cistercienne...*, pàgs. 197-206, en concret pàg. 203.

142. B. BARRIÈRE, "L'économie cistercienne du Sud-Ouest de la France", *L'économie cistercienne...*, pàgs. 75-99.

Si ens aproximem a les realitats més locals, també ens podem fixar en les noves vies i els notis ponts que feren els cistercencs en els seus dominis, per exemple per comunicar l'abadia i les granges. Entre el 1180 i el 1250 es féu una via de 9 m d'ample que menava de la granja Myddelhoo cap a unes terres properes. A Newbattle es va fer una via que anava del monestir fins a la costa per exportar el carbó. De vegades eren empedrades o pavimentades. Una via pavimentada anava de Duiske fins a les peixerries de Castle Ford. Hi havia un *stony way* entre Croxden i el priorat de Rocester. A Tintern un *stony way* unia el portal del monestir i el poble de Porthcaseg.¹⁴³

En terres amb aiguamolls calia fer vies elevades, com en el cas de l'aiguamoll de Suffolk.¹⁴⁴ També es feren ponts. El monestir d'Auberive, vers el 1200, va edificar un pont sobre l'Atijon per tal que el bestiar pogués anar i tornar de la granja de Pelongerot.¹⁴⁵ Cal tenir present que de vegades, sobretot al nord d'Europa, ja es feien servir barcasses com a transbordadors per travessar alguns rius.

CLOENDA

No és possible entendre el Cister sense conèixer la religiositat i els ideals fundacionals de l'orde. Per entendre les obres dels monjos cistercencs també cal conèixer la mentalitat de la societat de l'època en què van viure. Les paraules de Bernat de Claravall i dels primers monjos del Cister segurament no tenien les mateixes connotacions al segle XII que les que poden tenir ara. Quan sant Bernat afirmava que "l'Església resplendeix arreu, però els pobres passen gana. Els murs de les esglésies són coberts d'or, però els fills de l'Església continuen despullats. Per Déu, atès que no us avergonyiu de tanta estultícia, almenys lamenteu tanta despesa",¹⁴⁶ no pensava pas que calgués crear coses de durada efímera, fetes amb materials pobres, ni que hagués de viure de la caritat i en la misèria, com feien algunes altres comunitats cristianes. Les obres del Cister havien de perdurar al llarg dels segles, despullades, això sí, de tot allò que sant Bernat creia que era innecessari, com per exemple l'escultura i altres elements ornamentals. Alhora, els dominis monàstics no havien de fer llàstima, ans havien de produir i permetre fer caritat als pobres. Aquesta idea que tenien els monjos blancs de fer coses que perduressin i que produïssin els portà a bastir grans edificis i a transformar profundament el territori. Crearen nous paisatges arreu d'Europa. Feren grans abadies, notables closos emmurallats, desviaren rius, romperen boscos, construïren molins i fargues, edificaren noves granges que fossin productives, i aviat, fins i tot, feren negocis. De la mateixa manera que les paraules de sant Bernat i dels primers cistercencs han arribat

143. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 291.

144. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàg. 291.

145. D. H. WILLIAMS, *The Cistercians...*, pàgs. 291-292.

146. Tret de J.-F. LEROUX-DHUY, *Les abbayes cisterciennes. Histoire et architecture*, Éditions Mengès, París, 1998, pàg. 34.

fins a l'actualitat, i que moltes de les abadies que es feren al llarg d'aquests segles XII i XIII han perdurat fins als nostres dies, així mateix, si ens mirem com a historiadors el paisatge humanitzat que ens envolta —i sobretot que envolta els monestirs, llurs granges i dominis—, podrem descobrir testimonis de les transformacions que s'hi esdevingueren en aquells segles. S'ha avançat molt en alguns països en l'estudi i en l'interpretació d'aquestes transformacions. En primer lloc, al llarg de les darreres pàgines he intentat de presentar alguns d'aquests estudis. Conèixer més bé les transformacions esdevingudes en el paisatge en el passat ha de permetre d'entendre i de valorar més bé allò que ha arribat fins a nosaltres i que tenim actualment al nostre entorn.